

HADİS EDEBİYATINDA KİTÂBU'L-EDEB'LERLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Mahmut KAVAKLIOĞLU (*)

ÖZET

Bu makalede ale'l-ebvâb sistemli eserlerin (câmi') bir bölümü olan, Kitâbu'l-Edeb'ler ele alındı. Edeb'in etimolojisinden başlanarak, Kitâbu'l-Edebler'in tarihi gelişim süreci, kütüb-i semaniye içerisindeki yeri ve genel içeriği ortaya konulmaya çalışıldı. Edeb bölümü içermeyen eserlerin, edeb'le ilgili rivayetler açısından değerlendirmesi yapıldı. Diğer yandan edeb'in, daha doğrusu edeb içerikli rivayetlerin dinle ilişkisi irdelendi ve söz konusu rivayetler bağlayıcılık açısından genel çerçevede değerlendirildi.

Herhangi bir hadis kaynağında edeb bölümünün olmaması, bu eserde edebe dair rivayetlerin yer almadığı anlamına gelmeyeceği, bilakis ilgili verilerin özellikle yakın bölümlere serpiştirildiği; güzel ahlâk diye özetleyebileceğimiz edeb'in dinin özünü teşkil ettiği, beşeri ve sosyal plandaki âhengin bu anlayışla yakından alakalı bulunduğu; ayrıca isminden hareketle bu bölüm muhteviyatının sadece mendubluk ve mekruhluk içeren rivayetler olarak düşünülmemeyeceği, aynı zamanda farz (vacib) ve haram gibi hükümleri de ihtiva ettiği sonucu varıldı.

Anahtar Kelimeler: Kitâbu'l-edebe, edeb bölümü, Hz. Peygamber'in ahlâkî davranışları, ahlâkî hadisler, güzel ahlâk, beşeri ilişkiler, ahlâkî normlar.

An Evaluation of "Kitâb'ul-Edeb" in Hadith Literature

ABSTRACT

This article deals with Kitâb al-adab, the book of etiquette, its contents which is one of the particular topics of the Jâmi' books of Hadith. In Islam, the essential of the Prophet Muhammad's model is based on adab, etiquette. So, Kitâb al-adab consists of the prophetic traditions, ahâdith which mention eating, drinking, travelling, etc. of the Prophet Muhammed. Besides, we can also find out this kind of behaviours and deeds of the Prophet in the other chapters of the hadith collections. So, in this study, we compare the traditions of the Prophet, which take part in Kitâb al-adab, with other sections above mentioned in Jâmi', Sunan and Musannaf genre hadith collections. The Prophet Muhammad declared that his mission is to complete the best moral and a good Muslim has to take open himself to the best moral. and to him, having the best moral and behaviour in a religious sense means the best Muslim. Islâm is a Peace Religion. So, this character of Islam is more concern about the Religion. Without focusing on it, it is difficult to say that social peace and unity in a society are possible. As a result, ahâdith, traditions of the Prophet Muhammad about adab does not contain because of the name of adab only judicial decisions of mandûb or makrûh but also fard and vâcib.

Key Words: Etiquette, Good moral, The chapter of al-Adab, Polite, Human relations, Traditions of al-Adab, Behaviours of the Prophet Muhammad.

*) Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Ale'l-ebvâb tertibe sahip (musannef) eserler, her birine “*kitab*” adı verilen muhtelif bölümlerden oluşur. Her bir bölümse, konusuyla alâkalı rivayetleri bünyesinde toplar.

Musannef eserlerdeki bölümleri (kitapları), konuları ve içeriği itibarıyla tanımak, ilgili bölümün karakteristik özelliklerinin tesbiti açısından elbetteki gereklilik arzeder.

Biz *-toplumların şekillenmesinde gözardı edilemeyecek olan edeb konusuna, hadis edebiyatındaki yansımaları açısından yaklaşarak*¹ araştırmamızda câmi’ nitelikli eserlerin bir bölümü olan “*Kitâbu'l-Edeb*”leri² ele alacağız. Edeb’i; etimolojisinden başlayarak, tarihçe, kapsam, muhteva, edeb bölümlerini içeren ve içermeyen bazı kaynakların irdelenmesi ve edeb ismiyle müstakil olarak oluşturulmuş eserlerin tetkiki gibi muhtelif açılardan incelemeye çalışacağız. Bu arada detaya inmeden, konunun dinle ilişkisini tetkik edecek; konuya ait verilerin bağlayıcılık yönünden genel bir değerlendirmesini yapacağız.

Kütüb-i tis’a’dan, ale'l-ebvâb tertibe sahip sekiz eser, çalışmamızın çerçevesini oluşturacaktır. Ayrıca çalışmanın daha bir netlik kazanması açısından, konuyu bir eser üzerinden izlemenin uygun olacağını düşünmekteyiz.

1. “Edeb” lafzının sözlük ve terim anlamı

Kelime, “ziyafete davet etmek” anlamındaki “*edb*” ya da “edebli, terbiyeli, zarif olmak” manasında “*edeb*” masdarından isimdir³. Çoğulu “*âdâb*”dır.

Davet, nezâket, zerâfet, güzel muamele ... gibi anlamlarına lugatlerde işaret edilir⁴.

Edeb, bir şey hakkında bilgi; aynı kökten gelen *te'dîb*, bilgilendirmek, eğitmek, terbiye etmek⁵, *teeddüb* ise, eğitim ve terbiye almak, kültürlü olmak⁶ anlamlarına gelmek-

- 1) Aşağıda değinileceği üzere edeb (âdâb), -genel tanımıyla- bireysel ve sosyal plandaki görgü ve yön-tem ağırlıklı Nebvî normlardır. Söz konusu normlarla, ideal/huzurlu bir ortam oluşumunun hedeflendiği bilinmektedir. Ancak gerek algılamaya ve gerekse uygulama bazında bu normlara ilişkin şu veya bu şekilde pek çok yanlışın yaşandığı da bir vakiadır. Esasen konu, kitleleri motive eden özelliğiyle bu açılardan da incelenmeye değerdir. Biz böylesi bir çalışmayı ileriki bir zamana bırakarak, şimdilik mevzuun teorik yanıyla ilgileneceğiz. Araştırmamızın, işaret ettiğimiz çalışmaya bir alt yapı oluşturacağını ummaktayız.
- 2) Herde görüleceği üzere bahis konusu bölüm kimi hadis kaynaklarında “*Kitâbu'l-Âdâb*” ismiyle yer almaktadır. (Bk. Bu makale, “*Edeb bölümü açısından araştırmamızı çerçeveleyen sekiz kitab*” bahsi)
- 3) Bk. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, (el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-muhîd*), I-IV, İstanbul 1304, I, 134
- 4) Bk. Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâh el-arabiyye* (thk. A. Attâr), I-VI, Beyrut 1990, I, 86; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Beyrut 1990, I, 206; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, 134; ez-Zebîdî, Murtezâ, *Cevâhiru'l-kâmûs*, I-XX, Beyrut 1994, I, 296; Şertûnî, Saîd el-Hûrî, *Akrabu'l-mevârid*, I-II, Beyrut 1992, I, 6.
- 5) *Edeb*, bu anlamda bir rivayette şöyle yer alır: “Kişinin çocuğuna (güzel bir) terbiye vermesi, bir sa’ tabaddukta bulunmasından daha hayırlıdır” Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. A. Muhammed Şâkir-M.F. Abdulbâki-Yusuf el-Hût), I-V, Beyrut 1987, Birr 33; “... Üç oyun haricinde (mübah) oyun yoktur. (Bunlar): Kişinin atını eğitmesi, ailesi ile oynaşması, yayı ve oku ile atması” Ebû Dâvûd, *Sünen*, I-IV, İstanbul 1981, Cihâd 23
- 6) Bk. ez-Zebîdî, *Cevâhiru'l-kâmûs*, I, 296

tedir. Bir meslek veya sanata, bir branşa nisbet edildiğinde, o konuya ait bilinmesi ve uyulması gereken temel prensipler, kurallar, özel davranış şekilleri⁷ anlaşılmaktadır⁸.

Edeb kelimesi, belirtilen bu anlamları yanında zaman içerisinde giderek dînf, ahlâkî ve edebî⁹ anlamlar kazanmıştır¹⁰. Bu çerçevede edeb, dinin gerekli gördüğü, aklın güzel bulunduğu söz ve tavırlar, ahlâkî davranışlar diye tanımlanmıştır¹¹.

Ahlâkî güzellikleri benimsemek, söz veya davranış olarak takdire şayan bulunan prensipleri uygulamak¹²; kendisiyle her tür hatadan korunulabilen yöntemleri bilmek¹³ de, edebin iki farklı anlamını oluşturmaktadır.

Söz konusu terime bazı alanlarda daha hususi anlamlar da yüklenmiştir. Mesela tasavvufçular nezdinde edeb¹⁴, ahlâkî iç güzelliğinden ibaret görülmüş¹⁵, aynı çizgideki bir başka tarife göre, bütün hayır ve güzelliklerin toplamı, diye değerlendirilmiş¹⁶; hukukçular yanında ise, Sünnet'e dayalı davranışlar olarak tanımlanmıştır¹⁷.

Hata ve çirkinliklere uzak kalma, ahlâkî güzelliklerle içiçe olma ve insanlarla güzel geçinme anlayışı, verilen bu tanımların müşterek sonucunu/bileşkesini teşkil eder.

- 7) Sem'ânî'nin, *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstîmlâ*'sını "edeb" in bu anlamda kullanımına misal gösterebiliriz. Zira eser, hadis yazdırma ve hadis yazmayla alakalı prensipleri (edeb) konu almaktadır. Ayrıca "âdâbu'l-muhaddis" ve "âdâbu tâlîbî'l-hadis" gibi tabirler de hadis hocası ve öğrencisinin uyması gerekli ahlâkî kuralları ve uygulaması gerekli bilimsel teknikleri anlatmak için kullanılmaktadır. (Bk. bu makale el-Edebü'l-müfred ve Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn ve el-Âdâb bahisleri.)
- 8) Bk. Bayındır, Abdülaziz, "Âdâb", *DİA*, İstanbul 1988, I, 334.
- 9) *Edeb*, dilimizdeki "edebiyat" teriminin de karşılığı olmaktadır (Bk. ez- Zebîdî, *Cevâhiru'l-kâmûs*, I, 296)
- 10) Kelime bu anlamda dilimizde de yer almakla beraber, çoğulu olan *âdâb* daha yaygındır.
- 11) Bk. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, 134.
- 12) Bk. İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri* (thk. M. el-Hatîb-M.F. Abdülbâkî-K. el-Hatîb), I-XIII, Kahire 1988, X, 414; Aynî, Bedruddin, *Umdetu'l-kâri*, I-XX, Mısır 1972, XVIII, 115; Kastallânî, *İrşâlu's-sârî*, I-XV, Beyrut 1990, XIII, 3.
- 13) Bk. Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, İstanbul 1308, s. 8. (Cürçânî'nin bu tarifinde edeb'in yöntem/tarz boyutuna dikkat çekilmekte, kişiyi hatadan koruyan her tarzın edebi, yani edebin bir çizgisini oluşturduğuna işaret edilmektedir); Bu anlamdaki bir diğer tarif için bk. Tehânevî, *Keşşâfu istîlâhâtü'l-funûn*, I-III, Kalkuta 1862, I, 53; ez- Zebîdî, *Cevâhiru'l-kâmûs*, I, 296
- 14) Tasavvuf kaynaklarında "Edeb" daha ayrıntılı olarak; edeb-i şeriat, edeb-i hizmet ve edeb-i Hak diye üç grupta değerlendirilmiştir. (Bk. Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Lüganı*, İstanbul 1981, s. 55.)
- 15) Bk. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, 134. Bu anlamda bizzat tasavvuf kaynaklarında edebe dair yapılan bir tanımda ise, edeb, zâhîrî ve bâtınî diye iki kısımda ele alınmış, zâhîrî edeb; ameli riya-dan, münafıklıktan, yağcılıktan korumak diye tanımlanmış; bâtınî olanı ise; kalbi, şehvet, itiraz, irade, zayıflık vs. gibi olumsuz şeylerden arındırmak (iç temizliği/güzelliği) diye tarif edilmiştir. (Bk. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 236)
- 16) Kuşeyrî, Ebulkâsım Abdulkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 1993, s. 284
- 17) Bk. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I, 134. "Edeb" in bazı meşhur mezheblere göre tanımı ve algılanışı hakkında bilgi için bk. Heyet, *Mevsûatu'l-fikhi'l-İslâmî*, I-XX, Kahire 1990, IV, 157-161

Kimi Sünnet kaynaklarında bir bölüm olarak¹⁸, kimi eserlerde ise, müstakillen ele alınan *edeb, eğitim ve öğretimden günlük meşguliyetlere ve her tür sosyal ilişkiden bireysel davranışlara kadar hayatın hemen tüm alanlarına ilişkin Hz. Peygamber'e ait görgü ve yöntem/tarz*¹⁹ ağırlıklı anlayış ve davranış modelleridir.

2. Konunun tarihçesi

Konumuz Hadis Edebiyatında Kitabu'l-Edeb'ler olduğuna göre mevzuun tarihçesini, bir yönüyle Hz. Peygamberle birlikte düşünmek tabii olacaktır. Zira her bölüm gibi, Edeb bölümlerinin oluşumunda da Hz. Peygamber'e ait verilerin ağırlığı gözardı edilemez²⁰.

Sünnete ait edeb verileri zaman içerisinde ale'l-ebvâb tertibe sahip kimi eserlerde "*Kitabu'l-Edeb*" başlığıyla bölüm olarak ele alınmış, bazan da müstakil çalışmalarda tetkik edilmiştir.

Hicri 2. asrın ilk çeyreği sonları, hadis edebiyatının oluşum ve gelişim safhaları içerisinde tasnif döneminin başlangıcını oluşturur. Sünnet malzemesinin çeşitli sistemlerle tanzimi (kitaplaştırılması) demek olan bu süreç, çok yoğun faaliyetlere sahne olmuştur²¹. Bu faaliyetlerle birlikte muhtelif sistemli eserler peyder pey gündeme gelmeye başlamıştır. Bunlardan Ma'mer b. Râşid'in (152/769) *Câmi'*ini²²; Rabi' b. Habîb'in (170/786) *Müsned* (Câmi')'ini²³; İmâm Mâlik'in (179/795), *Muvatta'*ını; Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (211/827) *Musannef'*ini günümüze ulaşan ale'l-ebvâb tertipli eserlerin

18) Aynı zamanda "*edeb, câmi* denilen ve sekiz ana konudaki hadisleri ihtiva eden kitaplarda yeme-içme, konuşma, yürüme ve benzeri ahlâki konulardaki hadisleri bir araya getiren bölümün adıdır." (Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, "Edeb" md., s. 66)

19) Yöntem boyutu *edeb*'i, bilinen âdâb-ı muâşeret çerçevesi dışına taşırarak çok daha kapsamlı bir alana oturtmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in yöntem/tarz ve usul içeren tüm tavırlarını, konusuna bakmaksızın edeb çerçevesinde değerlendirmek mümkün hale gelebilmektedir. Bir başka ifadeyle herhangi bir ibadetin ya da sıradan bir eylemin Hz. Peygamber'in tarzına uygun biçimde yapılması, o ibadet veya eylemin edebini oluşturmakta; yani Resûl'ün bize sunduğu her tarz bir edeb sayılabilmektedir.

20) Bu verilerden çoğu konuyu manen işlerken, az da olsa "*edeb*" lâfzı veya türevleriyle gelen rivayetler de dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetler için bk. Wensinck, *Concordance*, "Edeb" md., I, 36.

21) Tasnif faaliyetlerinin ilkleri olan bazı eserler ve değerlendirmeleri için bk. Yardım, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul 1997, II, 56 - 61.

22) F. Sezgin, Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*ini, "zamanımıza intikal etmiş olan hadis musannefatının en eskisi" olarak değerlendirmiştir. (Bk. "*Hadis Musannefatının Mebde'i ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i*", isimli makale, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1955, c. XII, s. 120.)

23) İbâdiyye Mezhebi'nin tanınmış imamlarından er-Rabi' b. Habîb'e ait olan eser hadis musannefatının en eskilerinden olup, anılan mezhebin en temel hadis kaynağı olma özelliğini haizdir. Doç. Dr. Bünyamin Erul'un eser hakkında henüz basılmamış bir çalışması bulunmaktadır. Birinci bölümünde Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*inin de incelendiği bu çalışma hicri ikinci asır rivayet uslubu hakkında fikir vermesi açısından kayda değerdir. [Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Erul, Bünyamin, *Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i ve er-Rabi' b. Habîb'in el-Câmiu's-Sahîh'i*, Ankara 2000 (Basılmamış çalışma)]

ilkleri olarak zikredebiliriz. Ne var ki, anılan bu eserlerde edeb içerikli verilerin yoğunluğuna rağmen, bunlardan hiç birinde edebe münhasır bir bölüme rastlamamaktayız²⁴.

Ancak Kitâbu'l-Edeb diye bir müstakil bölüm altında ele almasa bile, Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i, edeb içerikli rivayetlere *yoğun şekilde yer vermesiyle* zikredilen diğer eserlerden oldukça farklılık arzeder. *Buhârî* ve *Tirmizî*'nin Edeb bölümleriyle (*bab başlıkları bazında*) yaptığımız genel bir karşılaştırması, *Câmi*'in bu farklılığını tescil etmektedir. Zira *Câmi*'in, söz konusu iki eserin ilgili bölümleriyle gözardı edilemeyecek bir uyuma içinde olduğu, bu karşılaştırmadan anlaşılmaktadır. *Câmi*'in, *Buhârî*'nin *el-Edebu'l-Müfred*'iyle (*bab başlıkları seviyesinde*) yapılan bir mukayesesi ise, mezkur eserin öncelilere nazaran- *el-Edebu'l-müfred* ile daha çok örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Görülen o ki, Mamer b. Râşid'in eseri, bize ulaşan *ale'levbâb tertibe sahip* ilk yazılı hadis kaynağı olması yanında, Edeb bablarının ve tabii edebe dair rivayetlerin yoğun şekilde işlenme noktasında da ilk olma özelliğini haiz bulunmaktadır.

Diğer taraftan ulaşabildiğimiz kaynaklara göre "Edeb"e ilk defa bölüm hüviyetinde yer veren müellifin, *Musannef* sahibi İbn Ebî Şeybe(235/849) olması muhtemeldir.

Ancak İbn Ebî Şeybe'den sonra "Edeb"i müstakil bölüm hüviyetinde ele alma eğilimi sanki daha bir rağbet kazanmıştır. Belki *câmi*'ler için böylesi bir rağbetten bahsetmek pek anlamlı olmayacaktır. Zira ilgili bölüme yer vermek, zaten onların karakterleri icabıdır. Ama yapısal bir zorunluluk olmadığı halde, ilgili bölüme sünenlerde de yoğun ölçüde rastlanması, sözü edilen rağbeti doğrular mahiyettedir. Hatta tasnif devri sonrası kaleme alınan derleme nitelikli kimi eserlerde de, aynı uygulamanın sürdüğünü görmekteyiz²⁵. Farklı bir sistemin ürünü olan eserlerin, *ale'l-ebvâb* sistemle yeniden tanziminde dahi, ilgili malzemenin, Kitâbu'l-Edeb bölümlerinde toplanmaya çalışılması²⁶, böylesi bir uygulamanın yerleşikliğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

24) Araştırmamızın ileriki safhalarında belirtileceği üzere, *Kitâbu'l-edebe*, *câmi*'leri oluşturan sekiz ana bölümden birisi olarak esasen *Câmi*' türü eserlerde bulunması gereken bir bölümdür. Buna rağmen *ale'l-ebvâb* sistemin *Câmi*' haricindeki diğer türlerinde de (Sünen ve *Musannef*) şaz denemeyecek oranda rastlanmaktadır. Buna göre Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'inde Edeb ismi altında bahis konusu bölümün bulunmaması, bir eksiklik olarak gözükmemektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Ma'mer'in *Câmi*'i sadece Edeb'i değil, diğer bölümleri de ihtiva etmektedir. Yani eser kitab/bölüm ayarında bir tertibi içermemekte, sadece bab bazında bir tertibi yansıtmaktadır. Oysa eser incelendiğinde edeb'le ilgili dikkat çekici bir veri yoğunluğuyla birlikte, *câmi*'lerdeki pek çok kitab/bölüm muhteviyatının da mevcut olduğu görülmektedir. Rivayetlerin alışageldiğimiz bir hiyerarşik düzen içerisinde değil de, bölümlere ayrılmadan doğrudan başlığı altında verilmesi, daha çok eserin ilk olma özelliğini, yani henüz tertib anlayışının pek oturmadığı bir dönemde tasnif edilmiş olması düşüncesini hatıra getirmektedir. Bu arada bize orjinal tertibiyle ulaşamamış olması, zayıf da olsa bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

25) Örnek olarak bk. Beğavî, *Mesâbihu's-sünne* [(thk.el-Maraşlı), I-IV, Beyrut 1987, III, 266-264]; İbn Hacer, *el-Askalanî, el-Metâlibu'l-âliye* [(thk.H. el-A'zamî), I-IV, Beyrut ts., II, 361-373]; Nâsîf, M. Ali, *et-Tâcu'l-câmi*, I-V, İstanbul ts. (Mısır 1961, 3. baskıdan ofset), V, 238-299].

26) Örnek olarak bk. es-Sâatî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-rabbânî*, I-XXIV, Beyrut ts., XVII, 310-330 (Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin *ale'l-ebvâb* sisteme aktarılması şekli)

Daha önce “Edeb”in kimi hadis kaynaklarında bölüm olarak ele alınmasına paralel olarak, bazı özel çalışmalara da konu teşkil ettiğini söylemiştik. Buhârî'nin yukarıda anılan *el-Edebu'l-müfred*'ini²⁷, bu tarzda kaleme alınmış ilk eser olarak zikredebiliriz. Beyhâkî'nin(458/1066), *el-Âdâb*'ı ise²⁸, bu türün bir diğer örneğini oluşturmaktadır.

Bunlardan ayrı olarak, herhangi bir konuya ait prensipleri tesbit amacıyla oluşturulmuş Edeb veya Âdab ismiyle anılan özel nitelikli eserler de mevcuttur. Bunlar da ilk devirlerden itibaren telif edilmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'un(182/798), *Edebu'l-kâdî alâ mezhebi Ebî Hanife*²⁹ adlı eseri, kaynaklarda bu türde yazılmış ilk eser olarak takdim edilmektedir³⁰. Hadis yazdıran hoca ile hadisi yazma konumunda olan talebenin bu faaliyetleri esnasında uyacakları prensipleri konu alan, Sem'ânî'nin(562/1166) *Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ* isimli eserini³¹ ve yine Hatîb'in(463/1071) *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*'ini³² bu türün diğer örnekleri arasında zikredebiliriz.

3. Edeb alanına giren rivayetlerin çerçevesi

Edeb, çok boyutlu bir kavramdır. Dolayısıyla Edeb bölümlerini, konu itibarıyla tematiksel ölçülerle kesin bir şekilde sınırlandırmak mümkün gözükmemektedir. Zira *ferdi yaşamdan başkalarıyla olan ilişkilere* kadar dince makbul addedilen her tür vasf ve davranış tarzı³³, Edeb'in kapsamı içerisinde yer alabilmektedir. Sünnet kaynakları bu açıdan ele alındığında durum hemen farkedilir.

Hadislere, ilgilerine göre farklı bölümlerde yer verilmesi, musannef (ale'l-ebvâb) eserlere ait genel bir özelliktir. Ancak bu ilginin tesbiti ve önceliği noktasında müelliflerin farklı yaklaşımları da gözardı edilemez. İşte bu gerçek, bölümlerin kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmasını mümkün kılmamaktadır. Mesela Tirmizî'nin, Edeb bölümünde yer verdiği, “*Resûlullah(s.a.) bize bıyıkların tıraş edilmesini, sakalın da uzatılmasını emir buyurdu*” rivayetini, Müslim, Tahâre bölümünde; Ebû Dâvûd ise, Tereccül bölümünde zikretmiştir³⁴. Yine Resûl'ün(s.a.), “*Ahlâken en güzel olanımız, sizin en hayır-*

27) Eser hakkında bilgi için bk. Bu makale, “*el-Edebu'l-müfred*” bahsi.

28) Eser hakkında bilgi için bk. Bu makale, “*el-Âdâb*” bahsi.

29) Bu isimdeki eserlerde hâkim, dava, mahkeme, davacı ve davalı, deliller ve prosedür gibi yargılama hukukunun temel prensipleri, sistemli bir şekilde ele alınır. (Öğüt, Salim, “*Edebu'l-kâdî*”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 409.)

30) Bk. Katîb Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb-i ve'l-funûn*, I-II, İstanbul 1971, I, 46.

31) Eser hakkında bilgi için bk. Bu makale, “*Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ*” bahsi.

32) Eser hakkında bilgi için bk. Bu makale, “*el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*” bahsi.

33) Nitekim “Edeb” bölümünün kapsamına, *beşerî ilişkiler ve günlük hayatta herkesin normal olarak yaptığı işlerin İslâmî usullerinin konu alındığı bölüm*, diye işaret edilmiştir. (Bk. Çakan, İsmail L., *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 51.)

34) Bk. Müslim, *Sahîhu Müslim* (thk. M.F. Abdulbâki), I-V, İstanbul 1981, Tahâre 53; *Ebû Dâvud*, Tereccül 16; *Tirmizî*, Edeb 18.

lı(ları)nızdır” sözü, *Buhârî*'de Edeb bölümünde nakledilirken; *Ebû Dâvud*'da, *Sünne*; *Tirmizî*'de *Radâ*' ve *İmân*; *İbn Mâce*'de *Zühd*; *Dârimî*'de ise, *Rikâk* bölümünde verilmiştir³⁵.

Ebû Rimse'den gelen rivayet konuya ait bir başka örneği teşkil eder. O'nun, “*Resûlullah(s.a.)'i üzerinde yeşil iki bürde olduğu halde gördüm*” ifadesi, *Tirmizî* tarafından Edeb bölümünde verilirken; aynı rivayet *Ebû Dâvud*'da, *Tereccül* ve *Libâs*'da; *Nesâî*'de ise, *İdeyn* bölümünde yer almaktadır³⁶.

Görüldüğü gibi herhangi bir musannif tarafından *Kitâbu'l-Edeb*'te yer verilen bir rivayet, bir diğeri tarafından farklı bir yaklaşımla farklı bir bölümde zikredilebilmektedir³⁷.

4. Edeb bölümü açısından araştırmamızı çerçeveleyen sekiz kitab (eser)

Buhârî'de 78. Kitaptır (128 bab, 258 hadis) .

Müslim'de 38. Kitaptır (10 bab, 45 hadis) . Ayrıca *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb* ismiyle (45. kitab olarak) yer almaktadır (51 bab içinde 166 hadis) .

Tirmizî'de 44. Kitaptır³⁸ (75 bab³⁹, 123 hadis) .

Ebû Dâvud'da 40. Kitaptır (169 bab, 503 hadis) .

Nesâî'de müstakil bölüm olarak yer almıyor.

İbn Mâce'de 33. Kitaptır (59 bab, 171 hadis) .

Dârimî'de müstakil bir bölüm olarak yer almıyor.

Muvatta'da müstakil bir bölüm olarak yer almıyor⁴⁰.

35) Bk. *Buhârî*, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1981, Edeb 38, 39; *Ebû Dâvud*, *Sünne* 14; *Tirmizî*, *Radâ*' 11, *İmân* 6; *İbn Mâce*, *Sünen* (trc. H. Hatipoğlu), I-X, İstanbul 1982-83, *Zühd* 31; *Dârimî*, *Sünen*, I-II, Dimeşk 1991, *Rikâk* 74.

36) *Tirmizî*, Edeb 48; *Ebû Dâvud*, *Tereccül* 18, *Libâs* 16; *Nesâî*, *İdeyn* 16 .

37) Esasen bu yaklaşım farklılığı sadece *Kitabu'l-Edeb*'lere has bir farklılık değildir. Aynı uygulama diğer bölümler için de söz konusudur. Ancak “Edeb” teriminin bir usul ve yöntem içeriğiyle de tanımlanması, Edeb bölümlerinin teşkilinde musanniflere daha fazla tasarruf imkanı vermiş gözük-mektedir.

38) *Tirmizî*'nin bazı baskı ve şerhlerinde “Edeb” bölümü, “*Kitâbu'l-İsti'zân ve'l-Âdâb*” isimli bölüm dahilinde verilmektedir. Araştırmamıza esas aldığımız *Ahmed M. Şâkir - M. F. Abdalbâki - Yûsuf el-Hût* tahkikli, *Tirmizî* baskısında (Beyrut 1987) ise, “Edeb” bahsi “*Kitâbu'l-İsti'zân ve'l-Âdâb*” bölümünün peşinden müstakil bir bölüm olarak işlenmiş bulunmaktadır.

39) *Teysîru'l-menfe'a*'da bu bölüm *Kitabu'l-Emsâl* bölümüyle birlikte değerlendirilmiş ve bab sayısı 82 olarak gösterilmiştir. [Bk. *Abdalbâki*, *Muhammed F., Teysîru'l-menfe'a*, I-VIII, Kahire 1988, IV (*Tirmizî*), 30-31]

40) Burada verilen bölüm ve bab numaraları *Concordance*'a göredir.

5. Câmi'lerin bir bölümü olarak "Edeb"

Bir hadis kitabının Câmi⁴¹ sayılabilmesi sekiz ana bölümü içermesiyle ilişkili bir durumdur. Bu sekiz ana bölümden birisi de, konumuzu teşkil eden "Edeb"tir. Câmi'lerin, dinin hemen bütün cephelerini kapsayan eserler⁴² olduğu düşünülürse, bu türün oluştuğu ana bölümlerin de çok yönlü ve kapsamlı olmasının tabiiği kolayca anlaşılır.

Edeb, câmi nitelikli eserler içerisinde yer alan, daha doğrusu bu eserlerde aranması gereken bir bölümdür. Sünenler de bulunmaması ise, bir eksiklik olarak değerlendirilemez. Bununla birlikte Sünenlerde de müstakil bir bölüm halinde yer alabilmektedir. Hatta Ebû Dâvud'un *Sünen*'i, Kitâbu'l-Edeb bölümünde ihtiva ettiği 503 rivayetle, Câmi'ler dahil, edebe dair en fazla malzemeyi ihtiva etmesiyle dikkat çekmektedir. Tabîi bu durum, musanniflerin hadis kabul şartlarıyla da ilişkilidir.

Konunun müstakil bölüm olarak ele alınmadığı bazı sünnet kaynaklarında ise, ilgili rivayetlerin muhtelif başlıklar altında işlenmesi⁴³, mevzuun önemini gösterir.

6. Kavram ve kapsam olarak Edeb (bölümün)'e yakınlık arzeden bölümler

Araştırmamızın başında -literatüre ait bir terim olarak- Edeb'i tanımlarken, onun; Hz. Peygamber'e ait *görgü ve yöntem ağırlıklı* anlayış ve davranış modelleri anlamına dikkat çekmiştik. Konuyu böyle bir çerçevede ele aldığımızda, ale'l-ebvâb sistemli hadis külliyyatının hemen her bölümü içinde *yöntem* içerikli verilere rastlamamız şartıdır olmaz.

Ancak bazı bölümler var ki, bünyelerinde bu tür verileri daha yoğun bir şekilde ihtiva ederler. Hatta içerikleriyle bir yakınlık sergiledikleri gibi, isimleri bakımından da edeb bölümüyle bir iç-içelik arzederler. Esasen bunlar, isim ve kavram olarak edeb'den ayrı düşünülemez. *İsti'zân*⁴⁴, *Birr*⁴⁵, *Libâs*, *Et'ime*, *Eşribe*, *Rikâk*, *Tereccül*, *Fezâil* böylesi bölümlerdendir. Meselâ Hz. Peygamber'in, "Yollara oturmaktan sakının ..." tavsi-

41) Câmi', dinin hemen bütün cephelerini kapsayıcı sekiz ana konuyu bir araya getiren eserlere denilmektedir. Bu sekiz ana konu : iman ve akâid; ibadet ve muamelât (ahkâm); nefis terbiyesi (rikak); yeme-içme ve gündelik hayatta ve diğer işlerde uyulması gereken ahlâkî prensipler (âdâb); tefsir, tarih ve siyer; oturup-kalkma âdâbı (şemâil); ilerde meydana gelecek olaylar (fiten) ve Hz. Peygamber'in ve sahâbenin menkıbelerinden (menâkıb) oluşmaktadır [Bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Câmi" md., s. 41; Kandemir, Yaşar, "Câmi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94.]

42) Bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 50.

43) Bk. Bu araştırma, "Edeb bölümü içermeyen bazı sünnet kaynaklarının, *Tirmizî'nin Kitabu'l-Edeb'i açısından değerlendirilmesi*" bahsi.

44) Nitekim bazı *Tirmizî* nüshalarında Edeb bölümü "Kitâbu'l-isti'zân ve'l-âdâb" ismi altında İsti'zân bölümüyle birlikte verilmiştir. Bu da Edeb'le İsti'zân arasındaki yakınlığı tesbit etmektedir.

45) *Müslim*'de 38. Kitâb olarak yer alan Edeb bölümü, "Kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb" ismiyle tekerrardan ele alınmıştır. Edeb'in *Birr* ile birlikte verilmesi, bu iki bölüm (isim) arasındaki ilgiyi ve hatta özdeşliği tescil etmektedir. Ayrıca Buhârî, *Sahîh*'indeki Edeb bölümü'ne, "Babu'l-birr ve's-sıla" ismi altında "Birr" konusuyla başlamıştır. Bu tasarrufuyla Buhârî'nin de, Edeb'le - *Birr* arasındaki paralellik hususunda aynı kanaati paylaştığını söyleyebiliriz.

yesini, Ebû Dâvud, Edeb bölümüne alırken; Buhârî, Mezâlim ve İsti'zân'da; Müslim, Libas'da, Tirmizî ve Dârimî de, İsti'zân bölümlerinde değerlendirmişlerdir⁴⁶. Yine "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz" sözünü, Buhârî ve Ebû Dâvud eserlerinin Edeb bölümlerinde zikrederlerken, aynı hadisi Müslim, Fezâil'de; Tirmizî ise, Birr'de vermiştir⁴⁷.

Sadece bu iki misalden dahi anlaşılacağı üzere herhangi bir eserin "Edeb" bölümünde geçen bir rivayet, nadiren çok ilgisiz gibi görünen bölümlerde de bulunabilmekle birlikte, çoğunlukla yukarıda anılan bölümlerde yer almaktadır. Biz bu yakınlığı çalışmamızın ilerleyen safhalarında daha somut olarak tesbite çalışacağız⁴⁸.

7. Kitâbu'l-Edeb'lerin muhtevası

Ale'l-ebvâb sistemli sünnet kaynaklarında gerek müstakil bölüm ve gerekse bap olarak ele alınan *Edeb*'in hangi mevzuları içerdiği elbette merak konusudur. Biz, Edeb Bölümleri'nin içeriğini, yine bu bölümlerin muhtevasıyla tanımanın daha doğru ve tatmin edici olacağını düşündük. Şimdi bu amaçla *Buhârî* ve *Tirmizî*'nin ilgili bölümlerini, içerikleri itibariyle tarayıp tanıyalım :

a. *Buhârî*'nin *Kitabu'l-Edeb*'inde yer alan başlıca⁴⁹ bap/konu başlıkları:

İyilik etmek (birr) ve akrabayla ilişkileri sürdürmek - kendisiyle dostluk kurmaya en lâyık olan kimse - kişi ebeveyninin izni olmadan cihada çıkamaz - kişi ana-babasına çirkin söz söyleyemez -ana-babasına iyilikte bulunan kimsenin duasının kabul olması - ana-babaya isyan büyük günahlardandır -müşrik babayla ilişkileri sürdürmek - evli kadının annesiyle ilişkilerini sürdürmesi - müşrik kardeşle ilişkileri sürdürmek - akrabalık ilişkilerine riayetin fazileti - akrabalık ilişkilerini kesmenin günahı - akrabalık ilişkilerini sürdürmesi sebebiyle rızkı genişletilen kimse - akrabalık ilişkilerini devam ettiren kimseye Allah da rahmetini devam ettirir - akrabalık ilişkilerini karşılık esasına göre götüren kimse gerçek manada ilişkileri sürdürüyor değildir - müşrik iken akrabasıyla ilişkileri sürdüren ve daha sonraları müslüman olan kimsenin durumu - babanın çocuğuna şefkat ve merhamet ile yaklaşması - onu öpmesi ve kucaklaması - Allah, rahmetini yüz parçaya bölmüştür - yiyeceğine ortak olur endişesiyle anne karnındaki çocuğu öldürmek - çocuğu kucağa koymak - geçmişe güzel bir şekilde vefa göstermek imandandır - yeti-

46) Bk. *Buhârî*, Mezâlim 22, İsti'zân 2; *Müslim*, Libâs 114; *Ebû Dâvud*, Edeb 12; *Tirmizî*, İsti'zân 30; *Dârimî*, İsti'zân 22 .

47) Bk. *Buhârî*, Edeb 18, 27; *Müslim*, Fezâil 165; *Ebû Dâvud*, Edeb 145; *Tirmizî*, Birr 12.

48) Bk. Bu araştırma, "Edeb bölümü içermeyen bazı sünnet kaynaklarının, *Tirmizî*'nin *Kitabu'l-Edeb*'i açısından değerlendirilmesi" bahsi.

49) Amacımız ilgili eserdeki bütün konu başlıklarını buraya taşımak değil, bahis konusu bölüm içeriği hakkında fikir vermektir. Bu itibarla konu olarak bölüm içeriğini yansıtan başlıklar buraya alınmış, bu arada detay niteliğindeki bazı başlıklar atlanmıştır.

mi görüp-gözeten kimsenin fazileti - dula, miskine yardım için çalışan kimse - insanların hayvanlara merhameti - komşuya iyilik etmenin tavsiye edilmesi - komşusu şerrinden emin olmayan kişinin günahı - hiç bir komşu, komşusunun yaptığı bir iyiliği hor görmesin - Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin - komşuluk hakkının yakınlık esasına göre olması - her iyilik sadakadır - tatlı söz - her işte yumuşak davranmak - müminlerin birbirlerine yardım etmesi - kim bir hayrın oluşmasına katkıda bulunursa bu hayırdan dolayı kendisi de bir pay kazanır - Peygamberin taşkınlık yapacak tabiatla olmaması - ahlâk güzelliği ve cömertlik - erkeğin ailesi içindeki tutumu - sevgi Allah'tandır - insanları alaya almanın kötülenmesi - karşılıklı sövüşmenin ve çirkin sözler söylemenin nehyedilmesi - gıybetin, söz taşımanın, ikiyüzlülüğün, aşırı şekilde övmenin yasaklanması - adaletin emredilmesi - hasedin, zannın, kibrin, küs durmanın yasaklanması - mü'minin kendi ayıbını örtmesi - kişinin ahababını ziyaret etmesi - dostluk anlaşması yapmak - gülümsemek ve gülmek - sıkıntılara karşı sabretmek - kişinin mü'min kardeşine "kâfir" demesi - haya - kolaylaştırmak-zorlaştırmamak - insanlara karşı güler yüzlü olmak - hoş geçinmek - misafiri ağırlamak - misafir yanında öfkelenmenin ve sabırsızlık göstermenin hoş olmayışı - büyük olana ikram edilmesi - söze ve soru sormaya yaşça daha büyük olanın başlaması - şiir söylemek - "Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ..." beyanıyla ilgili bap - "merhaba" demek - Allah'ın en çok hoşlandığı isimler- ismi daha güzel isimle değiştirmek - hayret anında "Allahu Ekber" ve "Sübhânallah" demek - aksıran kimsenin "el-hamdü lillah" demesi - duyan kimsenin "yerhamukallah" diye mukabele etmesi - esneyen kimsenin elini ağzına kapaması ...

b. Tirmizi'nin Edeb bölümünde yer alan bazı⁵⁰ bab/konu başlıkları:

Aksıran kimsenin ne söyleyeceği, nasıl teşmit edileceği - aksırırken sesin kısılması - kişinin oturduğu yerden kaldırılarak yerine oturmanın hoş karşılanmaması - izni olmadan iki kişinin arasına oturmanın mekruh oluşu - halka halinde dizilmiş insanların ortasına oturmanın kerahati - bir başkası için ayağa kalkmanın mekruh oluşu - tırnakların kesilmesi - tırnakların kesilmesi ve bıyıkların kısaltılmasıyla ilgili zamanlama - sakalın uçlarından alınması -sakalın bırakılması- sırt üstü yatarak bacak bacak üstüne atılması - yüzü koyun yatmanın mekruh oluşu - avret mahallinin korunması - yaslanmak - kişinin sahibi olduğu hayvanın sırtında öne binmeye daha lâyük olması - nakışlı halı edinmeye ruhsat - üç kişinin bir hayvana binmeleri - yabancı bir kadına ansızın bakış - kadınların erkeklerden sakınmaları - kadınların fitnelerinden sakındırmak - alında kâkul bırakmanın kerahati - saça saç eklettirmek, dövme yaptırmak - erkeklere benzemeye çalışan kadınlar - erkeklerin ve kadınların güzel koku sürünmeleri - ikram edilen güzel kokuyu ge-

50) Yukarıda da belirttiğimiz gibi amacımız ilgili eserdeki bütün konu başlıklarını buraya taşımak değil, bahis konusu bölüm içeriği hakkında fikir vermektir. Bu itibarla konu olarak bölüm içeriğini yansıtan başlıklar buraya alınmış, bu arada detay niteliğindeki bazı başlıklar atlanmıştır.

ri çevirmenin mekruh oluşu - erkeğin erkeğe, kadının kadına tenlerinin dokunması - avret mahallinin korunması - uyluğun avret mahallinden sayılması - temizlik - ilişki anında örtünmek - hamama (peştamalsız) girmek⁵¹ - içinde resim ve köpek bulunan eve meleklerin girmemesi - erkekler için kırmızı elbise giymeye ruhsat - beyaz, yeşil, siyah, sarı elbise giymek - erkeklere ipek kullanmanın kerahati -kulu üzerinde nimetinin eserini görmekten Allah'ın hoşnud olması - siyah mest giymek - beyaz kılları yolmanın yasaklanması - danışılan kimsenin güvenilir olması - uğursuzluk - iki kişinin üçüncüyü dışlayarak aralarında fısıldaşması - söz vermek - "anam-babam sana feda olsun" demek - "ey oğulcağızım" demek - yeni doğan çocuğa isim koymada acele edilmesi - müstehab isimler - mekruh isimler - isim değiştirmek - Hz. Peygamberin isimleri - Hz. Peygamberin ismi ile künyesini birlikte kullanmak - şiir söylemek - fesahat ve beyan ...

8. Bir örnek olarak⁵² Tirmizî'nin Kitâbu'l-Edeb'i

Daha evvel de belirtildiği gibi Tirmizî'de 44. Kitap, Edeb bölümünü oluşturur. Burada 75 konu başlığı altında 123 hadis yer alır⁵³.

51) Hz. Peygamber devrinde hamam denilen yıkanmaya mahsus kamuya açık özel mekanların bulunup bulunmadığı, yani toplumda böylesi bir kültürün var olup olmadığı, tartışılan bir konudur. Bu tartışma elbetteki konu etrafındaki rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu meyanda hamamla alâkalı yasaklama getiren veya ruhsat içeren rivayetlere bakılarak, bunlar bazılarınca o dönemde araplarda hamam kültürünün mevcut olduğu istikametinde yorumlanmış; Hz. Peygamberin Cuhfe denilen mevkide hamama girdiği yolundaki rivayetlere yer verilmiştir. [Bk. Ali el-Kâri, Molla, *el-Esrârü'l-merfûa* (thk. M. es-Sabbâğ), Beyrut 1986, s. 205 (h. no. 201)] Bu görüşe karşılık Hz. Peygamber devrinde araplar arasında henüz hamam kültürünün var olmadığı; Resûlullah'ın Cuhfe'de hamama girmesine ilişkin rivayetin uydurma olduğu hadis otoriteleri tarafından tesbit edilmiştir. [Bk. Ali el-Kâri, *el-Esrâr*, s. 204 (h. no: 201); Kettânî, Muhammed, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. A. Özel), İstanbul 1990, s. 177; Canan, İbrahim, *Medeniyet Kültür ve Teknik*, İstanbul 1984, s. 157] Konuyla alâkalı yasaklayıcı ve de izin içerikli rivayetlerince, (İran ve Bizans'ta mevcut olan hamamlara ve buralara giriş keyfiyetine ilişkin bazı haberlerin anılan bölgelere seyahat eden sahabilerce kendisine aktarılması sonucu Resûlullah(s.a.) tarafından yapılmış) sırf duyuma dayalı yönlendirmeler olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. Yaşaroğlu, Kamil, "*Hamam*", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 433) Nitekim *Bezzâr*'da yer alan bir rivayet, bahis konusu kanaati doğrulamaktadır. İbn Abbas'ın nakline göre Allah Resûlü(s.a.) bir defasında şöyle buyurur: "Hamam denen mekanlardan sakınız." Sahabe-i kiram hemen karşılık verir:

-Ya Resûlallah! Oralarda kirden arınılır. O zaman Allah Resûlü(s.a.) :

-"Madem öyle (buralara girdiğinizde) avret yerlerinizi örtünüz" diye mukabele eder. [Heysemî, *Nu-reddîn*, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1982, I, 277]

52) Kitâbu'l-Edebler'i bir örnek üzerinde tanınmanın, konuya daha bir somutluk kazandıracağını düşündük. Edeb bölümünün kısa ve rivayetlerinin sıhhat açısından değerlendirilmiş olması yönüyle *Tirmizî*'yi seçtik.

53) Çalışmamızda *Tirmizî*'nin (A. Muhammed Şâkir, Muhammed F. Abdulbâki ve Yusuf el-Hût'tan müteşekkil bir heyet tarafından tahkik edilmiş) Beyrut 1987 baskısı esas alınmıştır. Bab başlıkları ve hadis numaraları ile ilgili verilen rakamlar, bu baskıya göre değerlendirilmiştir.

a. Tirmizî'nin, Kitâbu'l-Edeb'indeki rivayetlerin sahâbî⁵⁴ râvileri⁵⁵:

Abbâd b. Temîm an ammihi (1)⁵⁶, Abdullah b. Amr (3), Abdullah b. Mesûd (5), Adiy b. Sâbit an ebîhi an cediti (1), Âişe (8), Ali (5), Amr b. el-Âsî (1), Amr b. Şuayb an ebîhi an cediti (4), Behz b. Hakîm haddesena ebî an cediti (2), Berâ b. Âzib (1), Büreyde [İbn Büreyde an ebîhi] (3), Câbir b. Abdillâh (7), Câbir b. Semura (4), Cerhed [İbn Cerhed an ebîhi] (3), Cerîr b. Abdullah (1), Ebû Cuhayfe (2), Ebû Hureyre (14), Ebû Eyyûb el-Ensârî (1), Ebû Mes'ûd (1), Ebû Mûsâ el-Eşarî (2), Ebû Osmân en-Nehdî (1), Ebû Rimse (1), Ebû Saîd el-Hudrî (2), Ebû Talha el-Ensârî (1), Enes (7), Huzeyfe (1), İbn Abbâs (5), İbn Ömer (12), İmrân b. Husayn (1), İyâs b. Seleme an ebîhi (2), Kayle binti Mahreme (1), Misver b. Mahreme (1), Muâviye (2), Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im an ebîhi (1), Ömer (2), Ömer b. İshâk b. Ebî Talha an ümmihi an ebîha (1), Sa'd b. Ebî Vakkâs (2), Saîd b. el-Müseyyeb (1), Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (1), Sâlim b. Ubeyd (1), Semura b. Cündeb (2), Sümâme b. Abdillâh (1), Üsâme b. Zeyd (1), Ümmü Seleme (3), Vehb b. Huzeyfe (1), Ya'lâ b. Murra (1), Zeyd b. Erkam (1).

b. Tirmizî'nin Kitâbu'l-Edeb'deki rivayetleri aldığı hocaları⁵⁷:

Abbâs el-Anberî (1)⁵⁸, Abbâs b. Muhammed ed-Devrî el-Bağdâdî (2), Abd b. Humeyd (2), Abdullah b. Abdirrahman (1), Abdullah b. Ebî Ziyâd (1), Abdurrahman b. el-Esved, Ebû Amr el-Verrâk el-Basrî (1), Ahmed b. Menî' (8), Ahmed b. Muhammed b. Nîzek el-Bağdâdî (1), Ali b. Hucr (6), Ebû Bekr b. Nâfi el-Basrî (1), Ebû Hişâm er-Rifâî (1), Ebû Kureyb (2), Ebû Saîd el-Eşecc (1), Harun b. İshâk el-Hemdânî (1), Hasen b. Ali el-Hallâl (7), Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî (1), Hasen b. Sabbâh el-Bezzâr (1), Hennâd (8), Humeyd b. Mes'ade (1), Huseyn b. Hureys [Ebû Ammâr] (2), İbn Ebî Ömer (4), İbrahim b. Saîd el-Cevherî (1), İsâ b. Osmân b. İsâ er-Remlî (1), İshâk b. Mansûr (2), İshâk b. Mûsâ el-Ensârî (2), İsmail b. Mûsâ el-Fezârî (1), Kâsım b. Dînâr el-Kûfî (2), Kuteybe (15), Mahmud b. Gaylân (9), Muhammed b. Abdilâ'lâ es-San'ânî (2), Muham-

54) Her ne kadar konu başlığı böyle ise de, burada mevcut isimler arasında Ebû Osmân en-Nehdî gibi muhadramûn arasında yer alan, Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûn'dan olan, yani sahâbe kimliği taşımayan şahsiyetlere de rastlanılabilmektedir.

55) Amacımız *Tirmizî*, Edeb bölümü üzerinden edeb bölümlerine ilişkin genel veriler elde etmek olduğu kadar, aynı zamanda *Tirmizî*'nin ilgili bölümünü imkan nisbetinde tanımaktır. Bu itibarla biz - edeb bölümlerine ait genel bir veri niteliği taşımasa da- *Tirmizî* Edeb bölümündeki rivayetlerin sahâbî râvilerini ve musannif *Tirmizî*'nin bu bölümdeki rivayetleri aldığı hocalarını vermenin bahis konusu bölümü tanımak açısından yararlı olacağını düşündük.

56) Parantez içinde verilen rakamlar, o isme ait *Tirmizî*, Kitâbu'l-Edebte geçen rivayet adedini göstermektedir.

57) Yukarıda da belirttiğimiz gibi edeb bölümlerine ait genel bir veri niteliği taşımasa da, *Tirmizî* Edeb bölümünü tanımak açısından bu bölümündeki rivayetlerin sahâbî râvilerini, ve musannif *Tirmizî*'nin bu bölümdeki rivayetleri aldığı hocalarını vermenin yararlı olacağını düşündük.

58) Parantez içindeki rakamlar, müellif *Tirmizî*'nin, Kitâbu'l-Edeb'inde kendilerinden nakilde bulunduğu hocalarının rivayet sayısını göstermektedir.

me'd b. Abdilmelik b. Ebî Şevârib (1), Muhammed b. Beşşâr (16), Muhammed b. Halife Ebû Abdillâh Basrî (1), Muhammed b. Meymûn el-Mekkî (1), Muhammed b. Ömer b. el-Velîd el-Kindî el-Kûfî (1), Muhammed b. Vezîr el-Vâsîfî (1), Ömer b. Ali (1), Saîd b. Abdîrrahman el-Mahzûmî (2), Seleme b. Şebîb (1), Süveyd [b. Nasr] (8), Ubeyd b. Esbât b. Muhammed el-Kureşî (1), Ubeydullah b. Sa'd b. İbrâhîm b. Sa'd ... (1), Ukbe b. Mükerrrem el-Ammî el-Basrî (1), Vâsıl b. Abdilâ'lâ el-Kûfî (3), Ya'kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî (1), Yusuf b. İsâ (1)

c. Tirmizî Edeb Bölümü rivayetlerinin Tirmizî'ye göre sıhhat durumu⁵⁹:

Hasen - sahîh	: 52
Hasen - garîb	: 16
Hasen	: 15
Garîb	: 13
Sahîh	: 7
Hasen - sahîh - garîb	: 6
Hasen - garîb - sahîh	: 2
Hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamış olanlar	: 12

d. Tirmizî, Kitabü'l-Edeb'teki Rivayetlerin Söyleyeni (münteha) Açısından Dökümü⁶⁰

Merfu	:102
Merfu - mevkuf	: 10
Mevkuf - merfu	: 8
Merfu - maktu	: 3

Toplam 123 rivayetten 102'si merfu, geriye kalan 21 rivayet de bir yönüyle merfudur. Burada dikkat çeken şey, rivayetlerin hepsinin merfu nitelikli oluşudur⁶¹.

59) Bilindiği üzere Tirmizî, *Câmi'*ine aldığı rivayetlerin sıhhat değerlendirmesini de yapar. (Câmi'in özellikleri için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 68-73; A. mlf., "*el-Câmiu's-sahîh*", *DIA*, İstanbul 1993, VII, 129-132) Elbetteki sıhate ilişkin bu değerlendirmeler Tirmizî'ye ait, yani onun kanaatini yansıtan tesbitlerdir. Tabiatıyla herhangi bir rivayetle alakalı bir değerlendirmesi bir başka otorite tarafından paylaşılabilir.

60) Bu taksimat, bizim değerlendirmemize ait sonuçlardır. Bir başka değerlendirmeyle birebir örtüşmeyebilir.

61) Tirmizî'nin, aynı zamanda bir sünen türü sayılması, yani daha çok merfu nitelikli rivayetleri bünyesinde toplaması dikkate alındığında, tablodaki merfu rivayetlerin ağırlığı sanırsanız daha kolay anlaşılacaktır.

9. Edeb bölümü içermeyen bazı sünnet kaynaklarının, Tirmizî'nin Kitabı'l-Edeb'i açısından değerlendirilmesi

Nesâî ve Dârimî'nin sünenleri, Mâlik'in *Muvatta*'ı Edeb bölümlerinin müstakil olarak yer almadığı başlıca Sünnet kaynaklarıdır.

Daha önceden de belirtildiği gibi esasen Edeb, sünen türü eserlerde yapısal olarak bulunması gereken bir bölüm değildir. Ancak araştırmamızın çerçevesini oluşturan bazı sünenlerde Edeb bölümünün yer alması, bu bölümü içermeyenlere göre bir eksiklik olarak değerlendirilebilir mi? İşte bu soruya cevap olarak Nesâî ve Dârimî'nin sünenlerini, *Tirmizî*'nin Edeb bölümünde geçen rivayetler açısından değerlendirmeye çalıştık :

Buna göre *Tirmizî*, Edeb bölümünde geçen 123 rivayetten 40 kadarını⁶² *Nesâî*'de; 25 kadarını da⁶³ *Dârimî*'de yer almaktadır. Bu tablo Edeb bölümünün bulunmadığı söz konusu iki eserde Edeb'le ilgili rivayetlerin, muhtelif bölümlere serpiştirildiğini göstermektedir.

Muvatta ise, *Tirmizî*'nin Edeb bölümündeki rivayetlerden 10 kadarına yer vermektedir. Bu rivayetler Sıfatu'n-Nebî, Şa'r, Libas, İsti'zân, Sefer, Kelâm, Esmâu'n-Nebî bölümlerinde bulunmaktadır. Elbetteki bu miktarın, *Muvatta*'ın hacmi ve kendine has özelliği⁶⁴ ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir⁶⁵.

Bu demektir ki, herhangi bir Sünnet kaynağında Edeb'in müstakil bir bölüm halinde yer almaması, o eserde edebe dair rivayetlerin bulunmadığı anlamına gelmez.

Diğer yandan *Tirmizî*'nin Edeb bölümünde geçen rivayetlerin, *Nesâî* ve *Dârimî*'deki dağılımları da bizi bazı sonuçlara götürmektedir: Meselâ bu bölümdeki 40'a yakın rivayeti eserine alan Nesâî'nin, 20'den fazla rivayete Zîne bölümünde yer vermesi dikkat çekicidir. Bu durum, Edeb'le - Zîne (süs/süslenme) arasındaki iç-içeliği belgelerken, aynı zamanda müellif Nesâî'nin sanki Zîne bölümünü Edeb'e eşdeğer gördüğünü de düşündürmektedir.

Yine *Tirmizî*'nin Edeb bölümünden 25 kadar rivayetin yer aldığı *Dârimî*'de ise, bahis konusu rivayetlerden 20'ye yakını İsti'zân bölümünde bulunmaktadır. Bu dağılım da, bir taraftan İsti'zân'ın Edeb'in bir unsuru olduğunu ortaya koyarken⁶⁶, diğer taraftan eserinde Kitâbu'l-Edeb ismiyle bir bölüm açmayan Dârimî'nin, adeta bu bölüm makamında İsti'zân'ı kullandığı izlenimini vermektedir.

62) Yaklaşık olarak verilen bu rakama mükerrer rivayetler dahildir.

63) *Dârimî* için verilen bu takribî rakama mükerrer rivayetler dahildir.

64) Bilindiği gibi İmam Mâlik eserini, hicaz ehlinin hadislerinden, sahabe kavillerinden ve tabiün fetvalarından oluşturmuştur. Bu itibarla eser, muhtevası açısından bir hadis kitabı olduğu kadar, aynı zamanda bir fıkıh ve kanun kitabı özelliğini de haizdir. (Bk. Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 216-217.)

65) 1720 rivayetten oluşan ve bir hadis kitabı olduğu kadar bir kanunname vasfına da dikkat çekilen eser içerisinde edebe doğrudan alakalı rivayetlerin az olması esasen tabii bir sonuçtur.

66) Bk. Bu araştırma "*Kavram ve kapsam olarak Edeb (bölümün)e yakınlık arzeden bölümler*" bahsi.

10. Edeb bölümlü kaynakların⁶⁷, Tirmîzî'nin Kitâbu'l-Edeb'yle mukayesesi

Araştırma çerçevesinde Edeb bölümünü ihtiva eden Sünnet kaynaklarını, *Tirmîzî*, Edeb bölümüyle karşılaştırdığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır :

Buhârî, *Tirmîzî*'nin Edeb bölümünde geçen rivayetlerden 44'ünü Sahîh'inin 80 küsür yerinde tahrir etmiştir. Bu rivayetlerden 11'i Edeb, 16'sı Libas, 7'si İsti'zân bölümlerinde yer almaktadır. Diğerleri de muhtelif bölümlere dağılmış bulunmaktadır.

Müslim, *Tirmîzî*'nin Edeb muhteviyatından 44'ünü eserinin 50'ye yakın yerinde zikretmiştir. Bunlardan 11'i Libas, 6'sı Âdâb, 6'sı Tahâre bölümlerinde geçmekte, geriye kalanlar ise, muhtelif bablara dağılmış vaziyettedir.

Ebû Dâvûd, *Tirmîzî* Edeb'te geçen hadislerden 73'ünü Sünen'inin 80 yerinde rivayet etmiştir. Bu rivayetlerden 29'u Edeb'te, 16'sı Libas'ta, 11'i Tereccül'de, 6'sı Hamâm bölümlerinde yer almakta; diğerleri ise, farklı bölümlere dağılmış durumdadır.

İbn Mâce ise, *Tirmîzî* Edeb bölümü muhteviyatından 40'ını, eserinin 43 ayrı yerinde nakletmiştir. Bunlardan 16'sı Edeb'te, 6'sı Libas'ta, 6'sı Nikah'ta, 5'i Tahâre'de geçmekte; geriye kalanlar da muhtelif bölümlere dağılmış konumdadır.

Tirmîzî'nin Edeb Bölümünün, edeb bölümünü ihtiva eden bu kaynaklara kıyaslanmasından ortaya çıkan sonuç şudur ki, herhangi bir eserdeki edeb bölümü muhteviyatının, bir diğer eser edeb bölümüyle bire-bir örtüşmesi gibi bir şey söz konusu olmamaktadır. Esasen bu mümkün de değildir. Ancak herhangi bir edeb bölümü muhteviyatı, öncelikle bir diğer eserin edeb ve edebe yakın bölümleri içinde aranmalıdır.

11. Edeb - din ilişkisi

Dini, -klasik bir izahla- ilâhî emir ve nehiyer bütünü, diye tanımlayabilir⁶⁸, amacını da insanlara dünya ve ahiret mutluluğu sağlamak, diye özetleyebiliriz.

Tarifte yer aldığı gibi *din*, emir ve nehiy dediğimiz farklı boyut ve içerikteki prensiplerden teşekkül etmiş bir bütündür. Edeb boyutlu prensipler de, bu bütünü oluşturan çizgilerden birisini teşkil eder. Dinin iki temel kaynağı Kur'an⁶⁹ ve Sünnet'ten çıkan tablo, böyle bir tarifi öngörmektedir. Şimdi biz edeb-din arasındaki cüz-kül ilişkisini, bir başka ifadeyle din bütünü içerisinde edeb'i, yeri/fonksiyonu açısından irdelemeye çalışalım.

67) Bu kaynaklardan kasdımız, tabii ki araştırmamız çerçevesine (*Kütüb-i semâniyye*) dahil olanlardır.

68) Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanun, diye de tanımlanmıştır. (Bk. *DİA, İlmihal*, I-II, İstanbul 1998-99, I, 4)

69) Hz. Peygamber'in yanında seslerini kısımları, kendi aralarında birbirlerine yüksek sesle seslendikleri gibi O'na(s.a.) yüksek sesle seslenmemeleri; Hz. Peygamberi evinde çoluk-çocuğu ile birlikte iken rahatsız etmemeleri [el-Hucurât(49), 2-3, 4]; ism-i şerifi anıldığı zaman O'na salat ü selam getirmeleri [el-Ahzâb(33), 56]; birbirleriyle alay etmemeleri [el-Hucurât(49), 11]; yahudilerce farklı boyutlara çekilen "râna" ifadesini kullanmamaları [el-Bakara, (2), 104]; başkalarına ait evlere/mekânlara izinsiz, destursuz dalmamaları [en-Nûr(24), 27] gibi yönlendirmeler, Kur'an'ın edeb boyutlu prensiplerinden bazılarıdır.

Dinin mezkur hedefi, dinin bir bütün olarak algılanmasıyla alâkalıdır. Yani diğerleri yanında *edeb dair prensipleri de* işletilmeden, dinin vadini gerçekleştirilmesi mümkün olamaz. Zira edebe dair veriler bünyesinde estetik içerikli rivayetler önemli bir yanı teşkil eder. Saygı ve nezaket ağırlıklı sosyal ortam, dinin ancak bu yanıyla teşekkül eder⁷⁰. Dirlik ve düzenin sağlanamadığı bir ortamda dinin, orjinallik⁷¹, yorum ve uygulama bazında yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz olur. İşte bireysel ve sosyal plandaki dirlik probleminin dinle ilişkisi, edeb-din ilişkisinin de bir ifadesi olmaktadır.

Biz daha önce *hata ve çirkinliklere uzak kalma, ahlâkî güzelliklerle iç içe olma* ve *insanlarla güzel geçinme* anlayışının, *edeb*'in ana çizgisini oluşturduğu sonucunu, edeb için yapılmış tariflere dayanarak ortaya koymaya çalışmıştık⁷². Edeb'in yapısındaki bu hakim çizgi, esasen dinin hakim kılmaya çalıştığı çizgiden başkası değildir.

Dini insanlara anlatma misyonuyla seçilen Peygamber'in *ahlâkî yüceliğine* bizzat dinin sahibi tarafından işaret edilmesi⁷³; güzel ahlâkın dindeki telakki/algılanış biçimini belirlemektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in kendi misyonunu, "*güzel ahlâkî tamamlamak*" diye özetlemesi⁷⁴; *en güzel ahlâka sahip olmayı, imanda mükemmelliği yakalamanın metodu* olarak göstermesi⁷⁵; *ahlâkın en güzeliyle donanmayı, iyi müslümanlığın şartı* olarak nitelemesi⁷⁶, din-edeb arasındaki ilişkinin diğer tesbitleridir.

Yine Hz. Peygamber'in, ana-babaya iyilik etmeye, onların hizmetinde bulunmaya⁷⁷, çocuklara şefkat göstermeye⁷⁸, onlara karşı yükümlülükleri en güzel şekilde yerine getirmeye⁷⁹, mahlukata merhametle yaklaşmaya⁸⁰, yetime sahip çıkmaya⁸¹, çevreye du-

70) Nitekim cemiyetin huzurlu, âhenkli ve birbirine karşı saygı ve sevgi içerisinde yaşayabilmesi, edeb anlayışına bağlanmış; İslâmî âdâbdaki zayıflama, toplum içerisindeki bağların ve sevginin zayıflamasına ve hatta kaybolmasına sebep olarak değerlendirilmiştir. (Bk. Cihan, Sadık, "*Hz. Peygamber'in Sünnetinde Yeme ve İçme Adâbı*", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 1982, sayı 5, s. 33)

71) *Orjinallik açısından ele alınması* ifadesiyle, bid'at ve hurafe diye isimlendirdiğimiz, dine şu veya bu şekilde sokuşturulmuş inanç ve hareketlerden dinin arındırılmasını kastedmekteyiz.

72) Bk. "*Edeb*" lafzının sözlük ve terim anlamı" bahsi.

73) Bk. el-Kalem(68), 4.

74) Mâlik b. Enes, *Muvatta* (thk. M.F. Abdulbâkî), I-II, Beyrut 1985, Husnu'l-huluk 8; Hâkim, en-Ney-sâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk. M. Abdulkadir), I-IV, Beyrut 1990, II, 613 (h. no : 231/4221)

75) *Ebû Dâvûd*, Sünne 14; *Tirmizî*, Rada' 11, İman 6; *Dârimî*, Rikâk 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, İstanbul 1982, II, 250, 472, 527

76) *Ahmed b. Hanbel*, II, 469, 481; Buhârî, *el-Edebu'l-müfred* (trc. A.F. Yavuz), I-II, İstanbul 1979, I, 299 (h. no : 285); Albânî, Muhammed, *Silsiletu'l-ehâdîsî's-sahîha*, I-, Beyrut 1985, IV, 463 (h. no : 1846)

77) Bk. *Buhârî*, Edeb 1; *Ebû Dâvûd*, Edeb 119, 120

78) Bk. *Buhârî*, Edeb 18, 22

79) Bk. *Buhârî*, Edeb 18

80) Bk. *Buhârî*, Edeb 27; *Ebû Dâvûd*, Edeb 58

81) Bk. *Buhârî*, Edeb 24; *Ebû Dâvûd*, Edeb 120, 121

yarlı olmaya⁸², komşuya karşı iyi olmaya⁸³, müsafire ikramda bulunmaya⁸⁴, her hal u karda iyilik yapmaya (tasadduk)⁸⁵, hoşgörülü⁸⁶ ve dürüst⁸⁷ olmaya özendirmesi; ana-babaya karşı gelmeyi⁸⁸, başkalarını arkalarından çekiştirmeyi⁸⁹, çekememezliği⁹⁰, iki-yüzlülüğü⁹¹, söz taşımayı⁹², yağcılık yapmayı⁹³, kişiler hakkında zanda bulunmayı⁹⁴, onların gizli yönlerinin peşine düşmeyi⁹⁵, küs durmayı⁹⁶, kibirli davranmayı⁹⁷, yalanı⁹⁸, harama bakmayı⁹⁹, üç kişilik bir ortamda iki kişinin aralarında fısıldaşmalarını¹⁰⁰ yasaklaması ... bütün bunlar güzel ahlâkın unsurlarındandır.

Bu veri yoğunluğundan anlaşılan o ki, edeb'in hakim çizgisi diye tanımlayıp, dindeki yerini yansıtmaya çalıştığımız güzel ahlâk¹⁰¹ olmadan, dini yaşamak kâbil değildir.

Sağlıklı bir ortam oluşturmada -burada kısmen verilen- emir ve yasak görünümü bu motivasyonların önemi tartışılmazdır. Esasen dinin en yetkili mübelliği ve muallimi olarak Hz. Peygamber'in yönlendirmeleri de, elbetteki dinin hedefi doğrultusunda olacaktır. Ancak burada bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, sosyal barış/dirliği sağlama istikametindeki bu ve benzeri pek çok prensibin, edebe ait veriler olduğudur.

Diğer yandan ibadetlerin âdâbını da edeb'le ilişkilendirmek, bir yönüyle edeb çerçevesi içinde düşünmek mümkündür. Zira âdâb¹⁰², ibadetlerin en güzel şekilde ifasına yönelik Hz. Peygambere ait birtakım yöntemlerden ibarettir¹⁰².

82) Bk. *Buhârî*, Edeb 36, 37

83) Bk. *Buhârî*, Edeb 28, 29, 30, 31; *Ebû Dâvûd*, Edeb 122, 123

84) Bk. *Buhârî*, Edeb 31

85) Bk. *Buhârî*, Edeb 33

86) Bk. *Buhârî*, Edeb 38

87) Bk. *Buhârî*, Edeb 69

88) Bk. *Buhârî*, Edeb 6

89) Bk. *Ebû Dâvûd*, Edeb 35

90) Bk. *Buhârî*, Edeb 57; *Ebû Dâvûd*, Edeb 44

91) Bk. *Buhârî*, Edeb 52; *Ebû Dâvûd*, Edeb 34

92) Bk. *Buhârî*, Edeb 49, 50; *Ebû Dâvûd*, Edeb 33

93) Bk. *Buhârî*, Edeb 54; *Ebû Dâvûd*, Edeb 9

94) Bk. *Buhârî*, Edeb 58; *Ebû Dâvûd*, Edeb 48

95) Bk. *Ebû Dâvûd*, Edeb 35, 37

96) Bk. *Buhârî*, Edeb 62; *Ebû Dâvûd*, Edeb 47

97) Bk. *Buhârî*, Edeb 61

98) Bk. *Ebû Dâvûd*, Edeb 80

99) Bk. *Tirmizî*, Edeb 28

100) Bk. *Tirmizî*, Edeb 59; *Ebû Dâvûd*, Edeb 24

101) Güzel ahlâk'a bizzat bu isimle vurgu yapılan diğer bazı veriler için bk. *Ebû Dâvûd*, Edeb 7

102) Bir fıkıh terimi olarak âdâb'ın, Hz. Peygamber'in bazan yapıp bazan terkettiği fiiller için kullanıldığı; bunlara mendub ve müstehab da denildiği belirtilmekte; fıkıh usulünde ise, tekliffi hükümlerin beşli taksimi içinde "mendub" diye nitelendirildiğine dikkat çekilmektedir. (Bk. *DİA*, *İlmihal*, I, 198, 255)

Dini prensipler, insanların sorumluluğuna arz edilmiş; mükellefin bunlara uyması, sorumluluktan kurtulma sebebi sayılmıştır. Oysa dînî bir vecibeyi kendi âdâbından soyutlayarak yalın bir şekilde yerine getirmek, (sorumluluktan kurtulmaya yetse bile) her zaman mükemmel bir ibadet tarzı olarak görülemez¹⁰⁴.

İbadetleri istenilen düzeyde gerçekleştirmek, ibadetin değeri açısından önem arz eder¹⁰⁵. Bu yönüyle *edeb anlayışının da gereği olan* ibadetlerde âdâba riayet, ibadetin içini dolduran ve ona estetik değer katan farklı bir unsur olarak küçümsenmemelidir¹⁰⁶.

Allah'a ibadeti önerirken, O'nu görüyormuşçasına bir ibadet tarzına dikkat çeken¹⁰⁷, yoksula vermeyi tavsiye ederken, (en az) normal değerde olandan verilmesini¹⁰⁸ ve alının rencide edilmemesini¹⁰⁹ öğütleyen¹¹⁰ Hz. Peygamber de, bütün bu yönlendirmele-

- 103) Burada ilk etapta "edeb" -"âdâb" terimleri birbirinin aynı iki terim gibi ele alınmış gözükabilir. Ancak böylesi bir aynılıktan bahsedemeyiz. Lâkin etimolojik tahlilde de belirtildiği gibi edeb'i yöntem ve tarz boyutuyla ele aldığımızda edeb'le doğrudan ilişkili gözükmeyen Hz. Peygamber'e ait tarz içerikli herhangi bir davranışı edeb çerçevesinde değerlendirmemiz mümkün olabilmektedir. Bu anlamda ibadetlerin (dini emir ve nehiylerin) ifasına ilişkin âdâb da, sonuçta Hz. Peygamber'in şekillendirdiği ideal bir ibadet tarzını öğütmektedir. Bu durum, ibadetlerin (emir ve nehiylerin) istenilen düzeyde yerine getirilmesi anlamındaki âdâbın konumuzu oluşturan edeb'le ilgisini ortaya koymaktadır.
- 104) Nitekim özelde abdestin âdâbıyla alakalı yapılan şu yorum, âdâb'ı genelde tanıma ve tanımlama açısından kayda değer: "Abdestin âdâbından maksat, abdestin farzlarının ve sünnetlerinin daha uygun şekilde ve ortamda, *mükemmel bir şekilde* yerine getirilmesini sağlamaktır." (DİA, İlmi Hal, 1, 198)
- 105) Meselâ Resûlullah (s.a.) zekat olarak verilmiş kalitesiz hurmaya şahid olduğunda, "bu zekat sahibi dileyseydi, bundan daha iyisini verebilirdi. Şüphesiz ki, bu zekat sahibi kıyamet günü bozuk kuru hurma yer" diye sahibini eleştirmiş; ideal düzeyde gerçekleşmeyen zekatın karşılığının da güzel olmayacağına dikkat çekmiştir. (Bk. *Ebû Dâvûd*, Zekat 17; Nesâî, *Sünen* (trc. Heyet), I-VIII, İstanbul 1981, Zekat 27; *İbn Mâce*, Zekat 19). Yine bir başka ifadesinde, "nice oruçlu kimse vardır ki, orucundan kendisine aklıktan başka bir şey kalmaz" (Bk. *İbn Mâce*, Sıyam 21; *Dârimî*, Rikâk 12; *Ahmed b. Hanbel*, II, 373, 471) buyurarak, standartlara uymayan orucun değersizliğine işaret etmiş; böylesi orucun âhirette itibar görmeyeceğini önemle vurgulamıştır. (Bk. *Buhârî*, Savm 8, Edeb 51; *Tirmizî*, Savm 16; *Ebû Dâvûd*, Savm 25; *İbn Mâce*, Sıyam 21).
- 106) Esasen ibadetlerin âdâbına dair prensipler (normlar), bağlayıcılık arzetmeyen, insiyatife dayalı kurallardır. Ancak bağlayıcı olmayan bir prensibi benimsemenin, zorunluluk içeren bir kurala alışmaktan daha kolay olduğu, yani ferdin *iradî olan prensipleri almaya* daha yatkınlığı psikolojik bir gerçektir. Bu yönüyle âdâba riayet, dinin genel özümsemne ve yaşamında bir köprü olarak değerlendirilebilir.
- 107) Bk. *Ahmed b. Hanbel*, I, 27, 51, 53, 319; *Buhârî*, İmân 37, Tefsîru sûre(31), 2; *Müslim*, İmân 57; *İbn Mâce*, Mukaddime 9; *Ebû Dâvûd*, Sünne 16; *Tirmizî*, İmân 4.
- 108) Bk. *Ebû Dâvûd*, Zekât 5.
- 109) Bu nedenle Hz. Peygamber pek çok ifadesinde infakta gizliliğin faziletine dikkat çekmiştir. (Bk. *Buhârî*, Ezân 36, Zekât 13, 16, Hudûd 19, Muhâribin 4; *Müslim*, Zekât 91, 92; *Tirmizî*, Zühd 53; *Nesâî*, Kudât 2).
- 110) Hz. Peygamber'in infaka dair âdâb içerikli yönlendirmeleri elbetteki sadece bunlardan ibaret değildir. Infakta ölçü, zamanlama, tertib gibi konulara dair tavsiyeleri de mevcuttur.

riyle ibadetlerin edeb çizgisinde (yani ihsan kalitesinde) yerine getirilmesini hedeflemiştir¹¹¹.

Edeb, ibadetin özenle yapılması, yaratıcının hoşnutluğunu kazanma çabası içine girilmesidir. Bir diğer deyişle yapılanı, en güzel biçimde yapma anlayışıdır¹¹². Aslında bu anlayış, Kur'an¹¹³ ve Sünnet'in¹¹⁴ yönlendirdiği bir hassasiyettir. Nitekim Allah'ın güzel (cemâl sahibi) olduğu ve güzelliği önemseyip beğendiği¹¹⁵ bilinmektedir¹¹⁶. Zaten kişinin ibadetlerden beklentisi de, onların beğenilmesi, kabule lâyık görülmesi değil midir?

Diğer yandan edeb, muhtevası gereği sorumluluk bilincinin oluşumu ve bunların ciddiyet çizgisinde ifası gibi bir anlayışın da temel dinamiğini teşkil eder. Buradan hareketle *dini gayretin yaşanmasında edeb belirlenici bir unsur olma gerçeği gözardı edilemez*. Buna paralel olarak söz konusu gayretin zayıflamasında da, edebe dair normları hafife almanın rolü küçümsenemez.

Altını çizerek tekrar belirtelim ki, dinin insanlara vadettiği güzelliklerin yaşanmasında ve ideal bir ortamın oluşmasında edeb anlayışının hafife alınmaz bir payı vardır. Keza ifa edilen dinî vecibelerin (ibadetlerin) yaratıcı nezdindeki güzelliği, bunların âdâbına uygun biçimde yerine getirilmesiyle, yani *edeb anlayışıyla* yakından alâkalıdır.

12. Edeb'le ilgili rivayetlerin bağlayıcılık yönü

Konumuz Sünnet kaynaklarında Kitabu'l-Edeb'ler olduğuna göre, edebe dair Sünnet verilerinin bağlayıcılık yönünününden irdelenmesi¹¹⁷, mevzuun bütünlüğü açısından bir

111) Nitekim Hz. Peygamber bu kalitede bulmadığı namaz sahiplerini uyarmış; namazlarını ihsan çizgisinde kılmaları hususunu önemle hatırlatmıştır. (Bk. *Müslim*, Salât 108, 110, 111)

112) Hz. Peygamber, Allah'ın her konuda ihsanı (her şeyi en güzel şekilde gerçekleştirmeyi) emrettiğine dikkat çekerek, " ... hayvan boğazlayacağımız zaman güzelce boğazlayın. Böyle bir işe girişecek olanınız bıçağını iyi bilesin ve keseceği hayvanı (bir an önce) rahatlatın " uyarısında bulunmuştur. [Bk. *Müslim*, Sayd 57; *Ebû Dâvud*, Edâhi 11; *Tirmizî*, Diyât 14; *Nesâf*, Dahâyâ 22, 26, 27; *İbn Mâce*, Zebâih 3; *Dârimî*, Edâhi 10]. Bu emir ve uyarıdan, ihsanın (âdâba uygun hareket etmenin) nerelere uzandığı, ne denli uygulama alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

113) Bk. el-Bakara(2), 195; el-Mâide(5), 93. [{"(Yaptığını) iyi ve güzel yapanları Allah sever."}]

114) Hz. Peygamber bir sözünde, "İşini güzel yapanı Allah sever" buyurur. (Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-kadirşerhu'l-Câmiu's-sağîr*, I-VI, Beyrut ts. II, 286)

115) Bk. *Müslim*, İman 147; *Ahmed b. Hanbel*, IV, 133, 134, 151.

116) *Söz ve davranış olarak takdire şayan bulunan prensipleri uygulamak*, edeb için yapılan tanımlar arasında yer almaktaydı. Pek tabii ki, sözün ve davranışın takdire şayan olması, onların titizlik seviyesinde gerçekleşmesi, sözün seçilerek söylenmesi, hareketlerin dikkatle sergilenmesi demektir. Bu anlamıyla edeb, ibadetler dahil tüm hayata güzellik katan farklı bir anlayış olmaktadır.

117) Sünnet'e ait verileri bağlayıcılık açısından tek bir hüküm altında toplamak mümkün değildir. Bu verilerden her birinin; farz (vacip), mendub, mübah, mekruh veya haram arasından herhangi bir hükmü içerebilme ihtimali vardır. Bu bağlamda "Sünnet'in; farz, mendub, mübah, mekruh ve haram türünden hükümler içeren bir "şemsiye kavram" olduğu ifade edilmiştir. [Bk. Kırbazoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1997, s. 94 (Fazlurrahmân'ın, *Islamic Methodology in History* (s. 12) adlı eserinden naklen)]

zaruret olarak gözükmektedir¹¹⁸. Bu zorunluluk biraz da, söz konusu bölümün isminden kaynaklanmakta, sanki edeb bölümünde sadece “âdâb-ı muâşeret” nevinden rivayetlerin yer aldığı, bu itibarla bahis mevzuu rivayetlerin, genel bir değerlendirmeye bağlayıcılık açısından aynı kategori içerisinde toparlanabileceği fikrinin ilk etapta akla gelebileceği ihtimaline dayanmaktadır. Oysa Kitabü'l-Edeblerin muhteva değerlendirmesinde de görüldüğü üzere, söz konusu bölümler, sadece âdâb-ı muâşeret ağırlıklı rivayetlerin toplandığı bölümler olmayıp; bilâkis farklı kategorideki verilerin işlendiği kısımlardır.

Esasen bölüm, konu itibarıyla bir birine yakın rivayetlerin bir araya getirildiği oluşumdur. Ancak bu yakınlık, hiç bir zaman bağlayıcılık açısından mutlak bir birlikteliği düşündürmemelidir. Dolayısıyla her hadisin bağlayıcılık yönü, ait olduğu bölüme göre değil, tek başına ele alınmalıdır. İsbetli bir tesbit için bu yöntem gerekli gözükmemektedir.

Edeb bölümündeki rivayetlerin bağlayıcılık açısından farklılığına dönersek, meselâ Resûlullah(s.a.), esneme anında ağzın elle kapatılmasını önermiş; açılarak, “*hâh*”, diye ses çıkarılmasını yasaklamıştır¹¹⁹. Böylece O(s.a.), bir gevşeme ve miskinlik ifadesi¹²⁰ olan bu halin imkan nisbetinde önüne geçilmesini isterken; özellikle ağzı açarak çirkin bir görüntü sergilemenin¹²¹ âdâba uygun bir tavır olmadığına dikkat çekmiştir. Bahis konusu yasağın, edebî bir nitelik taşıdığı açıktır.

Bu itibarla söz konusu yasağa, bir görgü kuralı olarak uyulması gereğiyle birlikte, aksi bir tavrın da, bir farzı ihlâl etmek, harama kaymak şeklinde değerlendirilemeyeceği ortadadır. Zira Hz. Peygamberin bu yasağı, âdâba dair bir yönlendirmedir¹²². Dolayısıyla mutlak manada bağlayıcı bir hüküm olarak görülemez.

Resûlullah(s.a.)'in şu ifadesi de konuya güzel bir örnek teşkil eder. O şöyle buyurur:

118) Sünnet'in bağlayıcılık açısından tasnifi için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (trc. H. Kırbasoğlu, *Hadis Müdâfaası*), İstanbul 1989, s. 308-312; İbn Hibbân, el-Bustî, *Sahîh*, I-IX, Beyrut 1987, I, 37-82; Dehlevî, Şah Velîyyullah, *Huccetullahiilbâliğa*, (thk. M. Sukker), I-II, Beyrut 1992, I, 371-373; İbn Âşûr, *Mekâsîdû's-şeriatî'l-İslâmiyye* (trc.V. Akyüz-M. Erdoğan, *İslâm Hukuk Felsefesi*), İstanbul 1999, s. 48-61; Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s. 79-95.

119) *Tirmizî*, Edeb 7; Benzeri rivayetler için ayrıca bk. Buhârî, Edeb 128, Bed'ü'l-ıvâhy 11.

120) Ali el-Kâri, Molla, *Mirkâtu'l-mefâtih*, I-X, Beyrut 1994, VIII, 494; Mübârekfûri, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhfetu'l-ahvezî*, I-X, Beyrut 1990, VIII, 17.

121) *İbn Mâce*'de (Edeb) yer alan bir rivayette, Allah Resûlü(s.a.), böylesi bir görüntüyü, köpeğin ağzını açarak esnemesine benzetmiştir. Bu teşbihiyle Resûl'ün(s.a.), ağzı olabildiğince açarak esnemenin çirkinliğine dikkat çektiği, böylece bundan uzaklaştırmayı amaçladığı, söylenmiştir (Bk. Kastallânî, *İrşâd*, XIII, 264).

122) Nitekim İbn Kuteybe Sünnet'i bağlayıcılık açısından üç kategoride toplamış, üçüncü kategoriyi, “edep maksadıyla sünnet kıldığı şeyler” diye isimlendirmiştir. (Bk. *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (trc. H. Kırbasoğlu, *Hadis Müdâfaası*), s. 308-312). İlgili rivayetin de bu kategori içinde ele alınması uygun gözükmemektedir.

"Kapları(n üzerini) örtün, kırbaları(n ağzını) bağlayın, kapıları kapayın, lambaları (kandilleri) söndürün. Olur ki, küçük yaramaz fitili sürükler de ev halkını yakar."¹²³

Burada kapların üzerini örtmenin, kırbaların ağzını bağlamanın, kapıları kapatmanın, kandilleri söndürmenin dinle doğrudan bir alakası gözükmektedir. Anlaşılan odur ki, Hz. Peygamber, rivayette yer alan emirleriyle tedbîrî mahiyette bir yönlendirmede bulunmuştur. Nitekim söz konusu emirler, faydalı olanı gösterme anlamında mendubluk ifade eden tavsiyeler olarak yorumlanmıştır¹²⁴.

Resûlullah'ın(s.a.), Hz. Ali'ye yaptığı tavsiye de, konuyu örneklendirmesi açısından önemlidir. O(s.a.), amca oğlu Ali'yi şöyle bilgilendirmiştir :

- "Ali! Arka arkaya bakma; ilk bakış hakkındır, ama ikinci bakışa hakkın yoktur"¹²⁵

Esasen bu husus Kur'ân tarafından şöylece tesbit edilmiştir :

"(Ey Peygamber!) Mü'min erkeklere söyle; gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, ..."¹²⁶

Eurada Kur'ânın ifadesiyle yasaklanan şey, "*harama bakmak*"tır. Bu mefhum bahis konusu ifadenin yorumlarından da anlaşılmaktadır¹²⁷. Buna göre aksi davranan, yani harama bakan, haram işlemiş, bakma sınırını aşmış olacaktır.

Hz. Peygamber de, mezkur rivayette Ali'ye (r.a.) Kur'ân paralelinde bir uyarıda bulunmuş, harama kaymaması için, harama bakmamasını öğütlemiştir. Kur'ân'ın bu alandaki bağlayıcılığı, söz konusu uyarıyı da bağlayıcılık açısından belirlemektedir.

Erkeğin başka bir erkeğin avret mahalline bakamayacağı, kadının da başka bir kadının avret mahalline bakamayacağı ile ilgili, edeb bölümünden bir başka rivayeti yine konunun tesbiti açısından ele alalım¹²⁸.

Bu rivayet de tahrir ifade etmektedir¹²⁹. Müslim şârihi Nevevî, söz konusu hadisin, ihtilafı gerektirmeyecek açıklıkta tahrir ifade ettiğine dikkat çekmiştir¹³⁰. İlgili rivayet, Müslim'in Hayz bölümünde, "*Başkalarının Avret Yerlerine Bakmanın Haram Kılınması*" diye bir başlık altında verilmiştir. Müslim'e bap/konu başlıklarını yerleştiren kimse olarak bilinen Nevevî'nin, mezkur rivayete ilişkin kanaatı, attığı bu başlıktan da anlaşılmaktadır.

123) Tirmizî, Edeb 74 (2758)

124) Bk. *Buhârî*, Bed'u'l-halk 16 (3317); Kastallânî, *Irşâd*, VII, 252; Ali el-Kâri, *Mirkât*, VIII, 117

125) Tirmizî, Edeb 28; *Ebû Dâvûd*, Nikah 43.

126) en-Nûr(24), 30.

127) Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul 1979, V, 3502; Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1977-83, IX, 561.

128) Bk. *Tirmizî*, Edeb 38 (2793) [Abdurrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî babasından naklediyor. Babası şöyle anlatmış : Resûlullah(s.a.) şöyle buyurdu : "Erkek erkeğin avret (mahall)ine bakamaz, kadın da kadının avret (mahall)ine bakamaz. ..."; Müslim, Hayz 74; *Ebû Dâvud*, Hammâm 2.

129) Azîmâbâdî, Muhammed Şemsulhak, *Avnu'l-mabûd*, I-XIV, Beyrut 1990, XI, 40.

130) Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VIII, 63; Davudoğlu, *Müslim Tercüme ve Şerhi*, II, 566;

Yine bu bölümde geçen, Resûlullah'ın(s.a.), erkeklere ipek giyinmeyi yasaklamasıyla ilgili rivayetler¹³¹, Edeb bölümünde yer almasına rağmen bağlayıcılık yönü olan rivayetlerdir. Fıkıhçılar nezdinde de ipek giymenin erkeklere haram olduğu genel kanaat¹³² ilgili rivayetlerin bağlayıcılığını kanıtlamaktadır. Diğer yandan İbn Kuteybe, Sünnet'i bağlayıcılık açısından taksime tabi tutmuş¹³³ ve bahis konusu rivayetleri, *Allah'ın, Peygamberine sünnet kılmasını mübah kıldığı*, bu hususta kendi görüşüne başvurmasını emrettiği sünnet kategorisine örnek olarak vermiştir¹³⁴.

Anlaşılan o ki, edebe dair rivayetler de, ifade ettikleri hüküm bakımından farklılık gösterebilmektedirler. Rivayetin edeb içerikli olması, bunların mendub ve mekruh dışında, farz ve haram gibi daha bağlayıcı hükümler ihtiva edemeyeceği anlamına gelmemektedir.

13. Edeb veya Âdâb ismiyle kaleme alınmış bazı eserler

İslâm kültür tarihimize göz attığımızda, *edeb* veya *âdâb* ismiyle kaleme alınmış pek çok eserin varlığına şahid olmakta gecikmeyiz¹³⁵. Bununla birlikte sırf isimlerinden hareketle bu eserlerin tamamını Kitâbu'l-Edeb'ler kategorisinde düşünmemiz elbetteki mümkün değildir. Zira bunlar içerisinde muhteva itibarıyla Kitâbu'l-Edeb'lerle örtüşenler olduğu gibi, edeb'i bir yöntem olarak ele alıp, herhangi bir mesleğe veya konuya ait prensipleri irdeleyen eserler de mevcuttur. Hatta bu ikinci türün, öncekilere nazaran daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Şimdi isimleri edeb veya âdâb olan bu eserlerin her iki türüne de kronolojik sıra içinde bir-kaç örnekle işaret etmeye çalışalım :

a. el-Edebü'l-müfred

Araştırmanın başında da belirtildiği gibi, Buhârî (256/870), Concordance'a göre *Sahîh*'inin 78. Bölümünü Edeb konusuna ayırmıştır. Burada güzel ahlâk, beşerî ilişkiler ve görgü kurallarına dair 258 rivayeti 128 bap başlığı altında zikretmiştir. Ancak müellif edeb konusunu müstakil bir eser boyutunda tekrar ele almış, *el-Edebu'l-müfred* ismini verdiği bu çalışmasında, 644 bap dahilinde (383'ü eser olmak üzere) 1322 rivayete yer vermiştir.

Eserdeki rivayetlerin önemli bir kısmı, *es-Sahîh*'in İsti'zân, Libâs, Et'ime, Eşribe gibi bölümlerinde yer almaktadır. Öte yandan müellif, *Sahîh*'inde talik yoluyla verdiği kimi rivayetleri bu eserinde senedli olarak zikretmiştir.

- 131) Konuya ilişkin pek çok rivayet mevcuttur. Meselâ bir rivayette, "Kim dünyada ipek giyerse, âhrette onu giyemez" buyurulmaktadır. (Bk. Buhârî, Libas 25, Edeb 66; *Müslim*, Libas 11, 21, 7, 10; *Tirmizî*, Edeb 1).
- 132) Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr* (thk. M. Ebû Dakika), I-V, Beyrut 1975, IV, 157-158; Gazâlî, Muhammed, *Nebevi Sünnet* (trc. A. Özek), İstanbul 1992, s. 143.
- 133) Bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (trc. H. Kırbaoğlu, *Hadis Müdâfaası*), s. 308-313.
- 134) Bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (trc. H. Kırbaoğlu, *Hadis Müdâfaası*), s. 308.
- 135) Bk. Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 38-49; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXV, Beyrut 1993, XXIV, 655-656

Eserde yer alan rivayetlerden 63'ü hariç diğerlerinin Kütüb-i Sitte'de geçtiği belirtilmektedir. Bu durum, müellif Buhârî'nin söz konusu eserini oluştururken de titiz davranmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır¹³⁶.

"Ahlâk Hadisleri" başlığı altında Ali F. Yavuz tarafından dilimize de çevrilen ve matbu¹³⁷ olan eser, Fazlullah el-Cîlânî tarafından "*Fazlullahi's-samed fi tavâzihî'l-Edebi'l-müfred*" ismiyle şerh edilmiştir. Söz konusu şerh de yayımlanmış¹³⁸ bulunmaktadır¹³⁹.

el-Edebü'l-müfred'deki rivayetlerin *Sahih*'teki rivayetlerden sayıca farklılığı

Bu farklılığın sebeplerini bir-kaç maddede şöylece özetlemek mümkündür :

- a. Öncelikle belirtmek gerekir ki, müstakil boyutta ele alınan bir çalışmanın, bir bölüm muhteviyatından farklı olması işin tabiatı gereğidir.
- b. Buhârî, bu eserini oluştururken "İsti'zân, Birr, Libâs, Et'ime, Eşribe" gibi yakın bölümlerden muhtelif rivayetlere oldukça geniş yer vermiştir.
- c. Müellif sıhhat şartlarına uymayan rivayetlere *Sahih*'inde ancak talik yoluyla yer vermişken, *el-Edeb*'te bu tür rivayetleri senedli olarak zikretmiştir. Böylesi bir seçici tavrın farklılığa yol açacağı açıktır.

b. Edebü'd-dünya ve'd-dîn

Eser Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî (450/1058) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif eserinde¹⁴⁰; Kitab, Sünnet, ulemanın sözleri ve şairlerin şiirlerinden yararlanarak dînî ve dünyevî açıdan hayat ölçülerini tesbite çalışmıştır¹⁴¹.

Beş bölümden oluşan eserin; birinci bölümünde aklın fazileti, mahiyeti, akıl ve heva çatışması, ikinci bölümde ilmin önemi, ilim ve din münasebeti, ilim ve ilim adamlarına bakış, eğitim-öğretim metotları, hoca-talebe ilişkileri, üçüncü bölümde dinin algılanış ve yaşanış biçimi, dördüncü bölümde dünyaya bakış, dünyada mutlu olmanın yolları, son bölümde ise, nefsin terbiye ve tezkiyesi ve ahlâkî güzellikler gibi hususlar ele alınmıştır.

136) Bk. Canan, İbrahim, "*el-Edebü'l-müfred*", *DİA*, İstanbul 1994, X, 411- 412.

137) İstanbul 1981.

138) Kahire 1958.

139) *el-Edebü'l-müfred* diğer bazı çalışmalara da konu teşkil etmiştir. Taybe bint Yahyâ'ya ait *Kurratu aynı'l-müs'ad bi tertîbi etrafî'l-Edebi'l-müfred* ve Muhammed el-Huseynî Affî'ye ait *Sahîhu'l-Edebi'l-müfred* (hadislerin senedleri ve mükerrer rivayetler çıkartılarak oluşturulmuştur) isimli eserler bu çalışmalardandır. (Bk. Canan, "*el-Edebü'l-müfred*", *DİA*, X, 411- 412.)

140) Eserin tanıtımında kullandığımız baskı, Mustafa es-Sebkâ tahkikli İstanbul 1985 baskısıdır.

141) Eserin daha detaylı tanıtımı için bk. Çağrı, Mustafa, "*Edebü'd-dünya ve'd-dîn*", *DİA*, İstanbul 1994, X, 406-408.

Hadisler arasında zayıf¹⁴² ve hatta mevzu¹⁴³ olanlara rastlanılması, müellifin eserine aldığı rivayetler konusunda yeterince seçici davranmadığı izlenimi vermektedir¹⁴⁴.

c. el-Âdâb

Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (458/1066)'ye ait olan eser¹⁴⁵, içerik ve tertib itibarıyla yukarıda tanıtmaya çalıştığımız *el-Edebu'l-müfred*'e ve kısmen de¹⁴⁶ *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*'e benzerlik arzeder. Eser, -müellifin mukaddimede belirttiği üzere¹⁴⁷- ana-babaya iyilik etmek, akrabayla iyi ilişkiler içerisinde olmak, ahlâkî güzel-likler, sosyal ilişkiler, görgü kuralları gibi konulara dair 1052¹⁴⁸ rivayeti 297 bab başlığı altında yorumsuz olarak verir. Bu görünümüyle *el-Âdâb*, belirli konulara dair rivayetleri toplayan bir hadis eseri niteliği taşımaktadır.

142) Mesela ilgili eser, s. 79'da geçen, "... ve husnu's-su'ûl-i-nusu'f'u-ilm = ... güzel soru sormak ilmin yarısıdır" rivayeti Muhammed Albânî tarafından zayıf olarak nitelendirilmiştir [*Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzu'a*, I-, Riyad 1992, I, 290 (h. no: 157)]. Yine s. 317'de yer alan, "*Utlubü'l-havâice min husâni'l-vucûh = İhtiyaçlarınızı güzel yüzlülere taleb ediniz*" rivayeti Aclûnî [*Keşfü'l-hafâ*, I-II, Beyrut 1351, I, 136-137] ve İbnu'd-Deyba (*Temyizu't-tayyib*, Beyrut ts., s. 31, 24) gibi âlimler tarafından zayıf kabul edilmiştir. Keza s. 210'da geçen, "*Utlubu'r-rizqa fi habâya'l-arz = Rizkı toprağın altlarında (derinliklerinde) arayınız*" sözü Suyûtî [Münâvî, Feyz, I, 541 (h. no: 1109)] ve Aclûnî [*Keşfü'l-hafâ*, I, 178 (h. no: 529), I, 138 (h. no: 396)] tarafından zayıf addedilmiştir.

143) Yukarıda zayıf olarak nitelenen rivayetlere örnek olarak gösterdiğimiz s. 317'de yer alan "*Utlubü'l-havâice min husâni'l-vucûh = İhtiyaçlarınızı güzel yüzlülere taleb ediniz*" rivayeti, Ali el-Kârî (*el-Esrâru'l-merfûa*, s. 417) ve Muhammed Sehâvî [*el-Mekâsıdu'l-hasene* (thk. M. Osman) Beyrut 1994, s. 107] tarafından uydurma olarak değerlendirilmiştir. Keza bahis konusu eser, s. 76'da geçen, "*İrhamû azîze qavmin zelle; İrhamû ganiyyen ifteqare; İrhamû âlimen zâa beyne'l-cuhhâli = Toplumun itibarlı şahsiyetlerinden iken düşerek itibar kaybına uğramış kimselere merhametli davranın; zenginken fakir düşmüş kimselere merhametle yaklaşın; cahil insanlar arasında kıymeti bilinmeyen âlime merhamet gösterin*" sözünün, Fudayl b. İyâz'a ait olduğu iddia edilmiş ve mevzu olarak nitelendirilmiştir. (Bk. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât* (thk. M. Osman), I-III, Beyrut 1403, I, 237; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, s. 72; İbnu'd-Deyba, *Temyizu't-tayyib*, s.20)

144) Nitekim ilgili eserin değerlendirilmesinde eserde, sahih rivayetler yanında zayıf veya mevzu rivayetlerin de bulunduğu dikkat çekilmiştir. (Bk. Mustafa Çağrırcı, "*Edebü'd-dünya ve'd-dîn*", *DİA*, X, 407.)

145) Eserin tanıtımında kullandığımız baskı, Ebû Abdîllah es-Sâid el-Menduh tahkikli Beyrut-1988 baskısıdır.

146) *Edebü'd-dünya ve'd-dîn* rivayetlerin istişaden kullanıldığı, yorum ağırlıklı bir eserdir. İçerdiği rivayetler açısından aralarında *el-Âdâb* ile bir konu örtüşmesi bulunmakla birlikte, *el-Âdâb*'ta rivayetlerin yorumsuz bir şekilde yani bir hadis eseri karakteriyle verilmiş olması, tür olarak *el-Âdâb*'i kendisinden ayırmaktadır.

147) Bk. Beyhakî, Ahmed b. Hüseyn, *Âdâb* (thk. Sâid el-Mendûh), Beyrut 1988, s. 4.

148) Abdülkadir Ahmed Atâ tahkikli (Beyrut 1986) baskının esas alındığı *DİA*'da bu rakamın 1194 olduğu ifade edilmektedir. (Bk. Kandemir, Yaşar, "*Beyhakî*", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 60.)

d. el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'

İsminden de anlaşıldığı gibi müellif Hatib el-Bağdâdî (463/1071) eserinde, hadis öğrenim ve öğretiminde talebe ve hocanın uyması ve uygulaması gerekli prensipleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır¹⁴⁹.

10 cüz, 33 bap ve 233 fasıldan müteşekkil eserde, hemen her prensip; hadis-i şerifler, sahâbe kavli ve tatbikatı, tâbiûn görüşleri ve konu uzmanlarının tesbit ve tavsiyeleriyle delillendirilmiştir. İstishâd amacıyla kullanılan rivayetlerin sayısı, ikibine yakındır¹⁵⁰.

Eser, ismindeki sıralamanın aksine, önce hadis öğrencisinin (sâmi') samimi bir niyete sahip olması gereğiyle başlar, müteakiben öğrencinin uyması lâzım gelen diğer prensipler (âdâb) detaylı olarak verilir. Hadislerin tedvin ve tasnifi, kitaplaştırılması gibi konuların ardından hocanın (râvî) ahlâkî tutumundan, kılık kıyafetine, yöneticilerle ilişkisinden, imlâ meclisleri düzenleme ve kitap telifi gibi ilmi faaliyetlerine kadar uyması ve uygulaması gereken bir çok konu kapsamlı bir şekilde işlenir.

Eser özelde hadis talebe ve hocasına yönelik olmakla beraber, tüm talebe ve hocalara ilişkin genel *pedagojik normları* hicri 5. asırdan günümüze taşıması açısından önemlidir¹⁵¹.

e. Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ

Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî (562/1166) tarafından telif edilen eser¹⁵², hadisin yazdırılması (implâ) ve yazılmasıyla (istimplâ) ilgili olarak hoca ve talebenin uyması gereken prensipleri konu alır. Bir mukaddime ve üç bölümden oluşur.

Hadis ilminin önemi, lâfzî rivayetin gereği, implâ metodunun diğer metotlara karşı üstünlüğü gibi hususlar mukaddimenin başlıca konularını teşkil eder.

149) Prof. Dr. İsmail L. Çakan'ın, "*Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi*" ismini verdiği konuya ilişkin risale boyutunda bir çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmasında Hatib'in kısa hal tercemesine değindikten sonra el-Câmi'in genel tanıtımını yapmış, müteakiben ilgili eserin, hadis öğreniminde öğrenci ile alakalı kısmın bir özeti vermiştir. Çakan, yine Hatib'e ait bir diğer eser olan *Muhtasarı Nashati ehli'l-hadis* isimli risale üzerine hazırladığı makalesinden bir bölümü de söz konusu çalışmasının sonuna yerleştirmiştir. (Bk. Çakan, İsmail L., "*Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi*", İstanbul 1991, Önsöz, s. 7-8) Hatib, bu mezkur risalesinde, hadisçilerin yetişmesine ilişkin görüş ve tavsiyeleri işlemiştir. (Bk. Çakan, İsmail L., *Hatib Bağdâdî'nin "Muhtasarı Nashati ehli'l-hadis" Risalesi Ve İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi*, İstanbul 1985.)

150) Prof.Dr. Çakan eserle ilgili değerlendirmesinde, bahis konusu rivayetler arasında az da olsa uydurma haberlerin yer aldığına dikkat çekmekte, böyleli rivayetlere müellif tarafından işaret edilmiş olmasını yadırgamaktadır. (Bk. *Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi*, s. 17).

151) Bk. Hatib Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. M. Accâc), I-II, Beyrut 1994.

152) Max Weisweiller tarafından neşredilen (Leiden 1952) eser üzerinde Prof.Dr. Abdullah Aydınlı'nın [*"İmlâ Usûlü ve es-Sem'ânî'nin Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimplâ"*], İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 1982, sayı 5, s. 175-188] bir çalışması bulunmaktadır.

Birinci bölümde hadis yazdıran hocanın (mümlî), hadis rivayetine ciddi bir şekilde hazırlanması, imlâ meclisleri düzenlemesi, hadis rivayetine başlamadan evvel Kur'ân-ı Kerimden bir sure okuması, hadisi güvenilir kimselerden nakletmesi gibi uyması ve uygulaması gereken temel prensipler üzerinde durulur.

İkinci bölümde meclisin arka taraflarına duyurmak üzere hocanın söylediklerini yüksek sesle tekrar eden görevlinin (müstemlî) dikkate alması gereken esaslar sayılır. Yüksek bir yerde oturarak ya da ayakta işini icra etmesi, dikkatli olması müstemlînin uyması gereken esaslar arasında yer alır.

Son bölümde ise, sünnet'e uymak, derslere zamanında gelmek, hocaya karşı saygılı davranmak gibi hadis yazan talebenin uyması gereken kurallar ele alınır¹⁵³.

Sonuç

Ale'l-ebvab sistemli eserlerin içerdiği pek çok bölümden biri olan Kitabu'l-Edeb'i, araştırmamız süresince değişik açılardan ele aldık. Etimolojik yapısından başlayarak, tarihi gelişim sürecini ve bazı kıyaslamalar yardımıyla kütüb-i semâniye içerisindeki yerini ve genel içeriğini ortaya koymaya çalıştık. Böylece bir tesbitin, *edeb bölümlerinin* karakteristik açıdan tanınması için gerekli olduğu kanaatini taşımaktayız.

Diğer yandan, edeb bölümü içermeyen eserlerin, edeble ilgili rivayetler açısından değerlendirilmesini yaparak, bu eserlerin -muhtelif bablar dahilinde- konuya dair pek çok rivayeti barındırdıklarını; dolayısıyla herhangi bir eserde ilgili bölümün yer almamasının, o eserde edebe dair rivayetlerin mevcut olmadığı anlamına gelemeyeceğini gösterdik.

Ayrıca isminden hareketle bu bölüm muhteviyatının bağlayıcılık açısından, sadece mendubluk veya mekruhluk içeren (ihtiyârî nitelikli) rivayetler olarak düşünülmemeyeceğini, aynı zamanda farz (vacib) ve haram gibi muhtelif hükümler ifade eden rivayetlerle de bir zenginlik arzettiğini örneklerle tesbite çalıştık. Nitekim ahkam ağırlıklı rivayetleri toplayıcı eserler olarak tanınan sünenlerin birçoğunda ilgili bölümün yer alması, edebe dair rivayetlerin bağlayıcılık noktasındaki çeşitliliğinin bir diğer ifadesidir.

Edeb'in bölüm hüviyetini aşan bazı müstakil çalışmalara konu edilmiş olması, mevzuya duyulan bilimsel ilgiyi tesbit ederken, aynı zamanda bu alandaki veri yoğunluğunu da belgelemektedir. *Bu yoğunluk, edeb boyutunun dindeki vazgeçilmezliğinin nebevî bir ifadesi olmaktadır.* Esasen Hz. Peygamber'in temel misyonlarından birisi, belki de en önemlisi, *bireysel ve sosyal plandaki ilişkilerin tanzimidir.*

Daha genel bir sonuç olarak şuna da işaret etmek mümkündür. Ale'l-ebvâb sistemli eserlerin içerdiği bölümlerin değişik açılardan irdelenmesi, kendi kategorisinde bazı kıyaslamalara tabi tutulması; "kitab" tabir edilen bu bölümlere dair dikkatten uzak kalan pek çok ayrıntının gün ışığına çıkmasına vesile olacaktır.

153) Aydınlı, Abdullah, "Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 408.